

ΦΩΣ ΚΥΚΛΑΔΙΚΟΝ

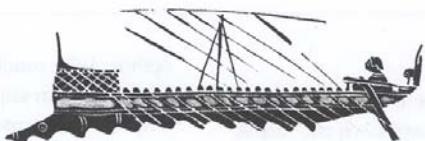
Τιμητικός τόμος στη μνήμη του
Νίκου Ζαφειρόπουλου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Ν. ΧΡ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Π. ΓΟΥΛΑΝΔΡΗ - ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΥΚΛΑΔΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΑΘΗΝΑ 1999

ΦΩΣ ΚΥΚΛΑΔΙΚΟΝ

new safety controls, more passenger room, more cargo space, more comfort, more economy.

— Ты же знаешь, что я не могу оторваться от тебя! — сказала она, сидя на краю кровати и смотря на него. — Ты же знаешь, что я не могу оторваться от тебя!

ΑΝΔΡΕΑΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΚΡΑΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΓΡΟΤΤΑΣ

Συμβολή στη μελέτη της ΥΕ ΗΠΓ εικονιστικής κεραμεικής της Νάξου*

(πίν. 1-4)

Όλα, Κύριε Νίκο, είναι εδώ
όπως τα άγησες εσύ και όπως τα ξέρεις.

ΤΟ ΕΥΡΗΜΑ

Ο “κρατήρας της Γροττάς” πήρε το συμβατικό όνομά του από την βόρεια παραλιακή ζώνη της Χώρας Νάξου, όπου εκτείνεται η μικρηναϊκή πόλη (14ος-12ος αι. π.Χ.) που ανασκάπτεται τριμετρικά από το 1950 έως σήμερα. Το αγγείο βρέθηκε το 1994 στις ανασκαφές της πλατείας Μητροπόλεως, βόρεια του ΥΕ ΗΠΓ κεραμεικού εργαστηρίου, που εφάπτεται με το εισωτερικό τμήμα των μικρηναϊκών τείχους της πόλης, και δυτικά του παρακείμενου κεραμεικού κλιβανού¹. Ο κρατήρας βρέθηκε στην βόρεια παρεά της τομής που έγινε στο χώρο όπου θα κατασκευάζοταν η γράμπα καθόδου των επισκεπτών προς το επιτόπιο Μοναστήρι της πλατείας Μητροπόλεως². Ήταν σχεδόν

όρθιος, λοξά τοποθετημένος στο μαλακό χώμα και σπασμένος, τα κομμάτια του όμως συγκρατούνταν στη θέση τους από την λεπτή επιχώση που κάλυπτε το δάπεδο του κεραμεικού εργαστηρίου.

Σόζεται η μία λαβή και το μισό περίπου τμήμα της κάθε κύριας όψης του αγγείου, από το χείλος μέχρι το κάτω μέρος της κοιλιάς (πίν. 1-4). Το αποκατεστημένο τμήμα αποτελείται από 45 κομμάτια, τα οποία συγκολλήθηκαν χωρίς κενά³. Στην ανασκαφή δεν βρέθηκε κανένα οστρακο από το άλλο μισό του αγγείου, ούτε όμως και σε συμπληρωματική τομή γύρω από το σημείο ευρέσεως του κρατήρα, όπου συνεχίστηκε η έρευνα αποκλειστικά με αυτόν τον σκοπό⁴.

* Στον καθηγητή Β. Λαμπρινούδακη και την Έφορο Αρχαιοτήτων Φ. Ζαφειροπούλου χρωστώ την μεγάλη τιμή για την ανάθεση της δημοσίευσης των αγγείων και σε αυτούς οφείλο το μεγαλύτερο μέρος εκείνων των πραγμάτων που με συνδέονται φυσικά και συνασθματικά, με τη Νάξο. Τούς ευχαριστώ επίσης την επιμελήτρια Ο. Χατζηαναστασίου για την βοήθεια που μού παρείχε στο Μοναστήρι της Νάξου, την τέως Διευθύντρια του Εθνικού Αρχαιολογικού Μοναστηρίου Κ. Δημακοπούλου και τον Έφορο Αρχαιοτήτων Γ. Σακελλαράκη για τις χρησιμες υποδείξεις τους, καθώς και την επειθυνη του φωτογραφικού αρχείου στο ίδιο Μοναστήρι Ε. Μαρετή. Οι καθηγητές Π. Βαλαδάνης, Ε. Μπουρνιά, Ν. Κούρου, και ο συνάδελφος Β. Βιβλιοδέτης με βοήθησαν οσιαστικά ανταλλάσσοντας μαζί μου απόψεις και κάνοντας καίριες επεμβάσεις στη μορφή και το περιεχόμενο του κειμένου.

Οι φωτογραφίες του κρατήρα έγιναν από τον φίλο Ηλία Ηλιάδη, τον οποίον ευχαριστώ για το άφογο καλλιτεχνικό αποτέλεσμα. Τα σχέδια των αγγείων και πολλές χρήσιμες παρατηρήσεις οφείλονται στην αρχιτέκτονα Λένα Λαμπρινού.

¹ Η ανασκαφή της πλατείας Μητροπόλεως στην Χώρα της Νάξου διενεργήθηκε κατά το χρονικό διάστημα 1984-1994 από τον καθ. Β. Λαμπρινούδακη και την τότε Έφορο Κεκλάδων Φ. Ζαφειροπούλου. Για την ανασκαφή, βλ. τις εκθέσεις των ετών αυτών στα *Πρακτικά και το Έργον της Αρχαιολογικής Έταιρειας καθώς και το συνθετικό άρθρο Lambrioudakis 1988.*

² Το αγγείο φέρει ενδείξεις: Πλατεία Μητροπόλεως 1994, Ράμπα, τομή Β, Π 160. Στην ίδια τομή βρέθηκαν ένας χρηματικός φρεύδοστομος αμφορέας με παρόσταση οχυρωποπιμένου χταποδιού, ένας κρατήρας με γραμμική διακόσμηση και ένα μεγάλο τριποδικό αλάθαστρο. Όλα τα αγγεία χρονολογούνται στην ΥΕ ΗΠΓ περίοδο. Βλ. *Έργον* 1994, 64; *ΠΑΕ* 1994, 169 πίν. 1028, 1048-1058; *Βλαχόπουλος* 1994. Για το επιτόπιο Μοναστήρι, βλ. Β. Λαμπρινούδακης, “Διαχείριση Αρχαιολογικών Χώρων Νάξου”, *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* ΙΒ, 1995, 458 εικ. 1-5. Για την ανασκαφή, βλ. *Lambrinoudakis* 1988, figs 1, 11.

³ Την συγκόλλιση του κρατήρα έκανε η συντηρήτρια του Μοναστηρίου Νάξου Δάφνη Λαλαγιάννη, στην οποίαν οφείλω χρήσιμες πληροφορίες για την τεχνολογία κατασκευής των αγγείων.

⁴ Τα στοιχεία για τις συνθήκες ευρέσεως του κρατήρα μού παραχωρήθηκαν εγγενικά από την Έφορο Φ. Ζαφειροπούλου και τον αρχαιολόγο Γ. Βαρετλή, που είχαν την εποικεία της ανασκαφής την περίοδο εκείνη.

Οι συνθήκες ευρέσεως του αγγείου δείχνουν ότι ο κρατήρας είτε είχε πέσει από μεγάλο ύψος, πιθανών από κάποιο ράφι, έσπαισε στα δύο και τα υπόλοιπα κορμάτια του διασκορπίστηκαν σε μεγάλη απόσταση, είτε ότι το αγγείο -αν και μιούσ- είχε παραπείνει για κάποιον λόγο στον χώρο του κεραμεικού εργαστηρίου.

Ο ΚΡΑΤΗΡΑΣ

Ο κρατήρας έχει αφιμό ειφετηρίου Μονείου Νάξου (MN) 9655. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος του είναι 0.50μ., η μέγιστη σωζόμενη διάμετρος του σώματός του είναι 0.59μ. και η διάμετρος του χείλους του υπολογίζεται σε 0.60-0.616μ. Το πλάτος του χείλους είναι 0.028μ. Το πάχος του τοιχώματος κάτω από το χείλος είναι 0.014μ., στο επάνω μέρος της κοιλιάς 0.018μ., στη μέγιστη διάμετρο 0.008μ. και στο κατώτερο τμήμα του σώματος είναι 0.01-0.013μ.

Είναι κατασκευασμένος από πορτοκαλορόδινο πηλό (2.5YR 5.5/8) με γκρίζο πυρήνα (2.5Y 7/10-10YR 6/1), που περιέχει εγκλείσματα -κυρίως λευκή άμρο- και χονδρόκοκκη μίκα στο χρόμα του χαλκού. Το επίχρισμα είναι κιτρινωπό (10YR 3.5/8), η βαφή ποικίλλει από καστανέρεθρη (10R 4.5/8) έως μελανοκάστανη (2.5YR 2.5/2), και έχει απολεπισθεί σε λίγα σημεία. Η όπτηση του αγγείου είναι ομοιογενής και η επιφάνειά του καλή, κατά τόπους φθαρμένη.

Η λαβή φέρει δύο κατακόρυφες διατρήσεις στα σημεία πρόσφυσης, που έγιναν για να διευκολυνθεί η όπτηση του αγγείου στα συμπαγή σημεία.

Τρία ζεύγη οπών διαμέτρου 0.004μ. για την τοποθέτηση συνδέσμων έγιναν συμμετρικά μιας ρωγμής στο αριστερό σωζόμενο τμήμα του αγγείου, και δείχνουν ότι ο κρατήρας είχε σπάσει ή ραγίσει -ίσως καθ' όλο το ύψος του- και είχε συγκολληθεί στα σημεία αυτά.

Ανήκει στον οκυφειδή τύπο κρατήρα, που έχει επίπεδο χείλος ορθογώνιας διατομής, δύο κυκλικές αγκύλες λαβές, που προσαρτώνται πάνω από την μέγιστη διάμετρο της κοιλιάς, και διακτυλιόσχημη βάση (FS 282)⁵.

Η ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Το εξωτερικό τμήμα του κρατήρα έχει καλυφθεί με επίχρισμα, πυκνό και ομοιογενές στο ανώτερο τμή-

μα, αριστερό και απολεπισμένο στο κατώτερο. Το εσωτερικό δεν έχει επιχρισθεί, εκτός από το τμήμα κάτω από το χείλος.

Η διακόσμηση στο εσωτερικό συνίσταται σε δύο πλατιές ταινίες κάτω από το χείλος. Το χείλος είναι επίπεδο, φέρει ταινίες περιγράμματος και διακοσμείται με δύο ομάδες εγκάριων παράλληλων γραμμών, η πρώτη με οκτώ και η δεύτερη με ένδεκα ακτινώτες γραμμές.

Εξωτερικά, (πίν. 3α) η διακόσμηση ορίζεται από τις τρεις ομάδες ταινιών που περιτρέχουν οριζόντια το σώμα του αγγείου, τρεις κάτω από το χείλος, τρεις κάτω από την μέγιστη διάμετρο της κοιλιάς και δύο λίγο χαμηλότερα. Δύο όμοιες ταινίες διακοσμούν την ράχη και την ρίζα της λαβής ακολουθώντας την καμπύλη της. Παράσταση φέρει μόνο η ανώτερη και πλατύτερη ζώνη που αντιστοιχεί στο ύψος της λαβής.

Στη όψη αριστερά της λαβής (πίν. 3β) εναλλάσσονται τρία κατακόρυφα τρίγλυφα και δύο πλατιές ακόρμητες μετόπης. Ακολουθεί πλατιά περιγραμμένη ταινία, μετόπη με αβακωτό, στήλη από τέσσερα πλάγια ολόβαφα ιοσοσκελή τρίγωνα που φέρουν περιγράμμα ενάλληλων γωνιών, πλατέ τρίγλυφο και στήλη πέντε όμοιων τριγώνων που φέρουν επιπλέον στηγμάτων περιγράμμα. Σύμμετρικά προς αυτήν υπήρχε όμοια στήλη, όπως δείχνουν τμήματα δύο σωζόμενων τριγώνων και το κάτω μέρος της στηγμάτης γραμμής, που όριζε τον άξονα συμμετρίας της παράστασης.

Στη δεύτερη όψη του κρατήρα (πίν. 4α), το μεγαλύτερο τμήμα καλύπτει πλατιά μετόπη, που ορίζεται από λεπτά τρίγλυφα. Δεξιά υπάρχει κατακόρυφη ταινία και πλατιά στήλη αβακωτού. Ακολουθούν κατακόρυφη στήλη ολόβαφων περιγραμμένων τριγώνων, από την οποία σόζεται μέρος από το κατώτερο τμήμα. Η διακόσμηση αυτή επαναλαμβανόταν συμμετρικά στο δεξιό μισό της όψης αυτής του κρατήρα.

Στο επάνω μέρος της μετόπης και από τις ταινίες του χείλους κρέμονται ολόβαφα περιγραμμένα τρίγωνα. Το τρίγλυφο του δεξιού ορίου της μετόπης αποτελείται από τρεις γραμμές, οι δύο εσωτερικές από τις οποίες ανοίγουν συμμετρικά και σχηματίζουν μεγάλη διπλή θηλειά (πίν. 4β). Στο άνοιγμα της θηλειάς υπάρχουν έξι παράλληλες κατακόρυφες γραμ-

⁵ Furumark 1972, 50 fig. 14· Furumark 1994, pl. 155· Mountjoy 1986, 174 fig. 225.

μές, πιο μέσα κρεμάμενο ολόβαφο τρίγωνο με τριπλό περίγραμμα, και δίπλα του άβαφο ορθογώνιο τρίγωνο, τρίγλυφο και πλατιά στήλη αβακωτού. Στον ελεύθερο χώρο της θηλειάς έχει σχεδιαστεί ένα ψάρι στραμμένο προς τα δεξιά, με τριγωνικό κεφάλι, κυκλικό μάτι και διχαλωτή ουρά. Διπλή γραμμή υποδηλώνει τα βράγχια, δύο ζεύγη γραμμών τα πτερύγια και δύο κυματοειδείς τα λέπια. Στο κάτω μέρος του ωοειδούς τμήματος της θηλειάς υπάρχει ολόβαφο ημικύκλιο με τριπλό περίγραμμα και στιγμές εξωτερικά. Από πάνω, σχηματοποιημένο τετράποδο, πιθανότατα άλογο. Τα δύο μπροστινά πόδια είναι κοντά και χοντρά, το τρίτο λεπτό και φιλότερο και μόνο το τέταρτο πόδι σχηματίζει την κλείδωση του γονάτου. Τα πόδια απολήγουν σε τρία δάκτυλα. Το εμπρόσθιο τριγωνικό μέρος του σώματος είναι άβαφο εσωτερικά. Το κεφάλι έχει αποδοθεί σχεδόν κυκλικό και το μάτι δηλώνεται με στιγμή. Μία κατακόρυφη κεραία αποδίδει τα αυτιά. Οι γραμμές που περιγράφουν το κεφάλι προσκετίνονται και κάμπιντονται παράλληλα προς τα κάτω, υποδηλώνοντας το ρύγχος. Η μακριά ουρά φέρει στικτό περίγραμμα στο επάνω μέρος, το οποίο συνεχίζει στη ράχη, το λαιμό και το κεφάλι.

Στην ράχη του αλόγου πατά σχηματοποιημένη ανθρώπινη μορφή. Η λεπτή κατακόρυφη γραμμή που αποδίδει τον κορμό, τον λαιμό και το κεφάλι, γωνιάζει λοξά και αποδίδει την μέτη. Τα χέρια είναι σε έκταση: από το αριστερό ξεκινά μία ευθεία γραμμή που απολήγει στο κεφάλι του ζώου και αποδίδει το χαλινάρι. Τα πόδια είναι μικρά και βρίσκονται πιθανόν σε κάμψη, ενώ τα πέλματα είναι ανασηκωμένα.

Κάτιο από την θηλειά, στον ελεύθερο χώρο της μετόπης, εικονίζεται μεγάλο τετράποδο στραμμένο δεξιά (πίν. 4α). Το επίμηκες σώμα του αποδίδεται με παχύ περίγραμμα στο επάνω μέρος, που απολήγει σε στιγμοειδή ουρά. Διπλό περίγραμμα φέρει το τριγωνικό κάτω μέρος του σώματος, το οποίο καμπυλώνει παράλληλα προς την ουρά και κατα-

λήγει σε ένα από τα πίσω πόδια. Τα μπροστινά πόδια είναι κοντά, τριγωνικά και συγκλίνοντα, τα πίσω είναι ψηλά, καμπυλόγραμμα και παράλληλα. Όλα απολήγουν σε τρία δάκτυλα. Το κεφάλι έχει σχεδιαστεί με περίγραμμα και είναι διάγραμμο εσωτερικά. Ακτινωτές γραμμές στο επάνω και πίσω μέρος του κεφαλού αποδίδουν την χαίτη. Δύο παράλληλες γραμμές που διακρίνονται λοξά κάτω από τον αυχένα του ζώου δεν είναι βέβαιο εάν αποδίδουν φτερά ή εάν οφείλονται στην φθορά της επιφάνειας στο σημείο εκείνο.

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΧΡΗΣΗ

Οι συμμετρικές οπές κατά το ύψος του αώματος του κρατήρα έγιναν για να τοποθετηθούν μετάλλινοι σύνδεσμοι, πιθανότατα από μολύβι ή χαλκό⁶, εκεί όπου το αγγείο είχε ραγίσει ή σπάσει. Ο κρατήρας, λοιπόν, είτε είχε δοθεί για συγκόλληση στο κεραμεικό εργαστήριο και έμεινε εκεί πριν ο τεχνίτης πρόλαβε να τον επιστρέψει επιδιορθωμένο στον πελάτη, είτε ράγισε ή έσπασε πριν πωληθεί και ο κεραμέας τον κράτησε ως ξεχωριστό δείγμα της τέχνης του. Είναι γνωστό ότι ήδη από τα νεολιθικά χρόνια τα ραγισμένα και σπασμένα πήλινα αγγεία -και όχι μόνο τα πολύτιμα ή σημαντικά- συγκολλούνταν με μολύβι ή φθαρτό υλικό και συνέχιζαν να χρησιμοποιούνταν στους οικισμούς και τους τάφους⁷. Πολλά αγγεία των κλασικών χρόνων επιδιορθώνονταν με μετάλλινους συνδέσμους⁸, κυρίως ύστερα από αίτημα του πελάτη, ενώ και ένα επιδιορθωμένο αγγείο που είχε οπίσει στο εργαστήριο μπορούσε επίσης να πωληθεί⁹.

Η επιδιόρθωση με συνδέσμους οπωσδιήποτε μείωνε την αγοραστική αξία του αγγείου, αποκαθιστούσε, ωστόσο, σημαντικό μέρος της λειτουργικής του δυνατότητας. Ακόμα και εάν η χριστικότητά του περιορίζοταν σημαντικά, με την μετατροπή για παράδειγμα ενός υδροφόρου αγγείου σε αποθηκευτικό σκεύος ή σε αγγείο στερεών, το αγγείο επανακτούσε σε μεγάλο βαθμό την αρχική του μορφή.

⁶ Στο εσωτερικό των οπών δεν διατηρήθηκαν καθόλου ίχνη από το υλικό που είχε χρησιμοποιηθεί για τους συνδέσμους.

⁷ Α. Σάμψων, *Σκοτεινή Θαρρουντών, Το Σπήλαιο, ο Οικισμός, το Νεκροταφείο*, 1993, 186 (όπου και βιβλιογραφία). Για το θέμα θλ. αναλητικά Ιακωβίδης 1969-70 B, 65 εικ. 5.

⁸ J. V. Noble, *The Techniques of Painted Attic Pottery*, 1988 (2η έκδοση), 175 figs 254-5· T. Rasmussen-N. Spivey (επμ.) *Looking at Greek Vases*, 1991, 254. Τα πολύτιμα αγγεία που επιδιορθώνονταν, συχνά άλλαζαν χαρακτήρα ως προς τη χρήση τους.

⁹ ίδια, 255.

Η ΤΕΧΝΙΚΗ - Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Ο κρατήρας της Γρόττας ανήκει στον σκυφοειδή τύπο, που είναι ο πλέον χαρακτηριστικός της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου, και παράγεται εξίσου από τα ελλαδικά και τα νησιωτικά κεραμεικά εργαστήρια¹⁰. Ο τύπος αυτός επικρατεί απολέτως στον ΥΕ ΙΙΙΓ οικισμό της Γρόττας¹¹ και πολέ λίγο στα σύγχρονα νεκροταφεία των Απλωμάτων και του Καμινιού, από όπου προέρχονται μόνο λίγα όστρακα¹².

Το αγγείο χρονολογείται με ασφάλεια στην μέση ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο και με αυτήν την χρονολόγηση συμφωνεί απολύτως η εικονιστική και γραμμική διακόσμησή του¹³.

Ο κρατήρας πλάστηκε μονοκόμματος στον τροχό, όπως φανερώνει η απονίστα σημείων επαρίξη στο εσωτερικό του αγγείου. Το λεπτό πάχος των τοιχωμάτων στο κάτω μέρος της κοιλιάς δείχνει ότι αφού είχε ολοκληρωθεί το μεγαλύτερο μέρος του σώματος, το αγγείο αναποδογυρίστηκε και τότε ο κεραμέας λέπτυνε τα τοιχώματα στο επιθυμητό πάχος και διαμόρφωσε τη βάση. Το αγγείο ακολούθως επαλείφθηκε με επιχρύσιμα, διακοσμήθηκε με βαρή καλίς ποιότητας και ψήθηκε ομοιόμορφα.

Η κατασκευή ενός τέτοιου αγγείου περιλαμβάνει πολλά στάδια που είναι κρίσιμα για μη αναστρέψιμα λάθη, και κρίνεται ριψοκίνδυνη ακόμα και για έναν σύγχρονα εξοπλισμένο κεραμέα. Η μεγάλη διάμετρος του χείλους είναι το δυοκολότερο εγχείρη-

μα, καθώς τα λεπτά τοιχώματα γύρω από τη βάση πρέπει να αντέξουν το μεγάλο βάρος του άνω μισού του αγγείου. Την ίδια αντοχή θα έπρεπε να έχει το αγγείο και μετά το ψήσιμο, αφού αυτό θα έπρεπε να μεταφέρεται από τις λαβές και με το πρόσθετο βάρος του περιεχόμενου του.

Ο συνδυαμός σχημάτος και διακόσμησης στον κρατήρα είναι εντυπωσιακός αλλά και ισορροπημένος. Το επιτυχημένο πλάσιμό του στον τροχό, η πιστή μεταφορά των αρμονικών γραμμών του σκήνου στις υπερμεγέθεις διαστάσεις του κρατήρα, οι σωστές αναλογίες των ύψων προς τη διάμετρο και η αισθητή συμμετρίας που αντές οι αναλογίες δημιουργούν, είναι τα στοιχεία που θα προκαλούσαν και στην αρχαία περίπτωση και θα φασματίζονται.

Ο κρατήρας της Γρόττας, με διάμετρο χείλους 0.60μ. και εκτιμώμενο ύψος 0.53μ., ξεπερνά κατά πολὺ τις μέσες διαστάσεις των μικραϊκών κρατήρων, οι μεγαλύτεροι από τους οποίους έχουν διάμετρο στομίου 0.35-0.40μ.¹⁴. Ο σύγχρονός του κρατήρας των πολεμιστών από τις Μεκήνες, το μεγαλύτερο γνωστό εικονιστικό μικραϊκό αγγείο, είναι κατά 0.10μ. μικρότερος ως προς την διάμετρο του χείλους και ως προς το ύψος¹⁵, δηλαδή οι διαστάσεις του κρατήρα της Νέδου είναι κατά 12% μεγαλύτερες εκείνου των Μεκηνών¹⁶.

Η διαφορά στις διαστάσεις των δύο αγγείων δεν συνιστούν μία απλή -και εν πολλοίς τεχαία- διαφορά μεγέθους, ανάλογη με εκείνη που παρατη-

¹⁰ Ο τύπος εμφανίζεται κατά την ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδο (Mountjoy 1986, 205, 115 fig. 142, 129 fig. 159) αλλά επικρατεί καθ' όλη την ΥΕ ΙΙΙΓ (ό.π., 135 fig. 188, 174 fig. 225, 190 fig. 253).

¹¹ Οι μεσαίοι και μεγάλοι κρατήρες αυτού του τύπου καταλαμβάνουν σημαντικό ποσοστό στην κεραμεική του ΥΕ ΙΙΙΓ οικισμού της Γρόττας. Από τα όστρακα έχουν εντοπισθεί δύο ακόμη ναξιακοί κρατήρες με διάμετρο χείλους 0.60μ., ενώ ένας τρίτος κρατήρας είχε διάμετρο 0.66μ. Για τους κρατήρες της Γρόττας βλ. ΠΑΕ 1965, πίν. 220θ· ΠΑΕ 1967, πίν. 100θ· ΠΑΕ 1985, πίν. 220γ.

¹² Βλαχόπουλος 1995, 65 πίν. 220α, 231.6, 232.17-21.

¹³ Πρβλ. τον σύγχρονο αττικό ψευδόπτυμο αμφορέα πολυποδικό-πεκνού ρυθμού που βρέθηκε επίσης στον χώρο του κεραμεικού εργαστηρίου της πλατείας Μητροπόλεως, Βλαχόπουλος 1995, 400 πίν. 256.

¹⁴ Το μέσο ύψος των κρατήρων FS 282 είναι 0.25-0.30μ. βλ. Furumark 1994, pl. 155. Για τους ναξιακούς κρατήρες βλ. ο.π., (παρ. 11). Από τα ανοικτά σχήματα μικραϊκών αγγείων, μεγαλύτερη διάμετρο (0.91μ.) έχει ο ΥΕ ΙΙΙΓ κάδος από την Λακαθέλη (Δώριον) Μάλθης Μεσοποντίας, ένα αθαρό αγγείο με χονδρό τοιχώματα αλλά με ενδιαφέρουσα πλαστική και εγχάρακτη διακόσμηση. Θ. Καράγιωργα, "Ανασκαφή Περιοχής Αρχαίον Δωρίου", ΑΕ 1972, Χρονικά, 17 πίν. ΙΘγ. Ευχαριστώ την Έφορο Αρχαιοτήτων Θ. Καράγιωργα για την άδεια μελέτης του αγγείου. Για τις διαστάσεις των μικραϊκών κρατηρών, βλ. Buchholz 1994, 44 fig. 2.

¹⁵ Το αγγείο έχει διάμετρο χείλους 0.48-0.502μ., ύψος 0.427μ. και διάμετρο κοιλιάς 0.498μ. H. Schliemann, *Mycenae*, London 1878, 132 figs 213, 214· Vermeule-Karageorghis 1982, 130, 222, XI 42· Sakellarakis 1992, 36 πο 32. Έγχροις φωτογραφίες: Δημακοπόλεων 1990, 147 αρ. 4.

¹⁶ Επιπλέον, ο κρατήρας της Γρόττας έχει καλύτερο πλάσιμο στον τροχό. λεπτότερα τοιχώματα και ραδινότερο σόμα σε σχέση με τον κρατήρα των Μεκηνών.

ρείται στοις κρατήρες μεσαίου μεγέθους. Καθιστούν ένα αγγείο μνημειακών διαστάσεων ακόμη μνημειακότερο, με ό,τι αυτό απαιτεί σε τεχνική κατάρτιση και χρόνο κατασκευής, αλλά και με ό,τι συνεπίγεται σε κόστος αγοράς.

Η κατασκευή τέτοιων αγγείων προϋποθέτει εψηλή κεραμεική τεχνολογία: προσεκτική επιλογή του πλαστού και των προσμιξών του, επιδειξίτηρα στο πλαστό και τη χρήση των κεραμικών τροχού, θαθία γνώση των συνθηκών οπτήσεως και κατάλληλες εγκαταστάσεις. Τις ιδιότητες αυτές κατέχουν καλά οι κεραμείς του 12ου π.Χ. αιώνα στη Νάξο, όπου φαίνεται από τα μεγάλα υδροφόρα αγγεία των νεκροταφείων, το ύψος των οποίων φτάνει τα 0,50μ. και η μέγιστη διάμετρός τους τα 0,45μ.¹⁷. Οι ίδιοι κεραμείς κατασκευάζουν επίσης εξαιρετικά καλοφτιαγμένους φεύδοστορμούς αμφορείς, λεκάνες και φλασκιά, σε διαστάσεις πολύ μεγαλύτερες από εκείνες που έχουν τα ίδια οχήματα στα περισσότερα μυκηναϊκά κέντρα¹⁸.

Η ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Στις εντυπωσιακές διαστάσεις των κρατήρων της Γρόττας αντιπαραστίθεται ένα εικονογραφικό πρόγραμμα, βασικοί άξονες του οποίου είναι η λεπτή γραμμή στο σχέδιο, τα πολλαλά περιγράμματα που κανονεί ελαφρύτερα τα διακομητικά θέματα, η υστροπημένη χρήση των καμπελών και των γωνιών, η εναλλαγή κεταικόρφων και οριζόντιων στοιχείων, και η συμμετρία των θεμάτων ως προς τους κεντρικούς άξονες κάθε όψης.

Η διακόμηση φαίνεται ότι αποτελεί προϊόν υπολογισμένων συνδεσιμών, ωστόσο η εκτέλεση δεν είναι προσεγγένη σε όλα τα ομήρεια. Το επίχρισμα έχει σταθεί κατά τόπους ενώ το αγγείο περιστρέφοταν ακόμα στον τροχό, όπος δείχνουν οι κηλίδες με λοξή φορά προς τα δεξιά. Ο χροστήρας έχει χρησιμοποιηθεί αστάτα τόσο για το πάχος των γραμμών όσο και για την επιτεχή απόδοση των καμπελών, αλλά όχι παντού. Σε ερκετά ομήρεια της κοιλαίας έχουν στάξει κηλίδες βαρής, οι τανίες του χειλούς έγιναν βιαστικά, ενώ συχνά διακρίνονται ερφανός τα ομήρεια

από όπου άρχιζε ή τελείσθη η πινελιά. Τα αβακωτά της κέριας όψης δεν είναι τόσο καλοσχεδιασμένα όσο εκείνο της δευτερεύουσας και οι λεπτές γραμμές των τριγλύνων δεν είναι εξίσου επιτυχείς. Εντοπίζονται, θέβασια, την "επιτυχία" στην εκτέλεση ή την "ορθότητα" στην οχεδίσαση, αποδίδουμε τη σημαντική και οποσδιότερε εποικειμενική αντίληψη για το επιτυχές και το ορθό στην ζωγραφική. Η "άνιση προσοχή" που καταλογίζουμε σημειά στον μεκιναϊκό ζωγράφο των κρατήρων, ήταν πιθανότατα ηθελημένη ή το επιλάχιστον ελεγχόμενη από πλευράς του.

Ουκος και στην πίσω, έτοι και στην κυρίως όψη των κρατήρων επαναλαμβανόταν ελαφρά παραλλαγμένο το κεντρικό θέμα με τις στήλες των πλαγίων τριγώνων, τα οποία όμως έχουν αντιθετή διάταξη: δεν εδρίζουν στην ζώνη των αβακωτών αλλά εδώ απολύτη η κορυφή τους. Έτοι, στην μία όψη τα θέματα είναι περαστιγμένα γεωμετρικά και συγκλίνουν προς τον άξονα ομμητρίας τους, ενώ στην άλλη όψη τα θέματα είναι επίσης ομμητρικά κατά τον άξονα αλλά αποκλίνουν από αυτόν.

Η διακόμηση των αγγείων είναι γεωμετρική ως προς τη σύλληψη και την εκτέλεση. Αυτή την αρχή υπηρετούν και τα εικονιστικά θέματα της μίας όψης, καθώς η έφυπη μορφή και το ψάρι είναι εγκλωβισμένα στη μεγάλη θηλειά, η οποία επαναλαμβανόταν συμμετρικά στο δεύτερο μισό του αγγείου, με άξονα τις στήλες αντικανών τριγώνων και τις πλατιές ζώνες αβακωτού (πίν. 2). Το μέγαλόσιμο τετράποδο που είναι στραμμένο δεξιά, πιθανότατα ήταν ομμητρικό προς ένα δεύτερο τετράποδο που θα βριοκόταν στην αντίστοιχη θέση του τριπόδου που λείπει. Η τάση προς την ομμητρία των διακομητικών θεμάτων από κάποιον κεντρικό, οριστό ή εννοούμενο, άξονα είναι ένα γαρακτηριστικό που παγιώνεται κατά τη μέση και ώστερη φάση της ΥΕ ΗΠΓ περιόδου στην κεραμεική ολόλιγρος σχεδόν των μυκηναϊκού κόρμου¹⁹. Κατά τον 12ο αι. π.Χ., ακόμα και το φυσικότερο κτητικό έχανε την ελευθερία με την οποία αποδίδοταν παλαιότερα, εφισταται βαθμιαία όλο και περισσότερες ομμασίες, γίνεται αντιρεαλιστικό, οχηματοποιείται και σταδιακά μεταπλάθεται σε

17 Καρδαρά 1977, 39 πλ. 48, 49c Βλαχόπουλος 1995, 43, 578 πλ. 846-85a (MN 2669).

18 Βλαχόπουλος 1994. Μεγάλες διαστάσεις (έφος ±0,50μ.) έχει χρησιμοποιηθεί φεύδοστορμούς αμφορέως που θρέθηκε οτο μεκιναϊκό στρόμα των περιοχών Υρίου. Την πληροφορία ορείχαστην κεφ. Ε. Μικριγιά.

19 Μουτζού 1986, 155 Δημητροπόλεως 1988, 58- J. Vanschoonwinkel, *L'Égée et la Méditerranée Orientale à la Fin du IIe Millénaire*, Louvain-la-Neuve 1991, 213 Fig. 6.

συμμετρικές σπείρες, έλικες ή θηλείες²⁰.

Οποις θα αναλιθεί και παρακάτω, στη ναξιακή ΥΕ ΗΙΓ κεραμεική οι συμμετρικές θηλείες, οι αντωπές έλικες, τα πλοκαμοειδή, τα τρίγλυφα και οι μετόπες είναι μερικά από τα θέματα που επιλέγονται ακριβώς επειδή εκφράζουν αυτήν τη νέα τάση προς τη συμμετρία και τη γεωμετρική οργάνωση της παράστασης²¹.

Η ΧΡΗΣΗ - Η ΕΠΟΧΗ - Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Οι μεγάλες διαστάσεις του εικονοτυπικού κρατήρα της Γρόττας -όπος και εκείνες του αγγείου των πολεμιστών από τις Μεκίνες- δηλώνουν την πρόθεση των κεραμέων τους να κατασκευάσουν αγγεία που λόγω της μνημειακής τους μορφής θα εξεπρετούσαν κάποιο ιδιαίτερο σκοπό. Η κατασκευή τέτοιων κρατήρων θα γινόταν σε συνάρτηση με το εικονογραφικό πρόγραμμα που θα είχε προεπιλεγεί για την εκάστοτε περίπτωση, καθώς σε ένα αγγείο η κατασκευή του οποίου απαιτούσε χρόνο και δεξιοτεχνία, ο επιτυχής συνδυασμός οχήματος και διακόσμησης ήταν εκείνος που καθόριζε σε μεγάλο βαθμό την αισθητική και εμπορική του αξία. Εάν δεχτούμε τις εποθέσεις που έχουν γίνει ότι οι κρατήρες με παραστάσεις αρμάτων και πολεμιστών προορίζονταν για δόρα ή βραβεία σε αγώνες, ή ότι υπονομιμάτιζαν την πολεμική ανδρεία και τα κατορθώματα των κατόχων τους, ή -τέλος- ότι απεικονίζουν αγώνες προς τιμήν ομηριαντικών νεκρών²², θα φαίνονταν λογικό τα αγγεία αυτά να εναποτίθενται σε τάφους ως κτερίσματα, όπως

ακριβώς συνέβαινε την ίδια εποχή με τα όπλα και τα εξαρτήματα της πανοπλίας. Εντούτοις, η πλειονότητα των εικονοτυπικών κρατήρων με παράσταση αλόγων, αρμάτων και πολεμιστών που έχουν βρεθεί στη μεκιναϊκή Ελλάδα, ανήκουν σε οικιστικά σύνολα και ελάχιστα από τα αγγεία αυτά προέρχονται από τάφους²³.

Οι μηνυμειακές διαστάσεις του κρατήρα της Γρόττας σε συνδυασμό με την γεωμετρικά δομημένη διακόσμηση και τις σχηματοποιημένες μορφές των αλόγων και των υπέα, φέρνει στο νου τους πλούσια διακοσμημένους μεγάλους κρατήρες των ύστερων γεωμετρικών χρόνων, που χρησιμοποιήθηκαν ως σήματα τάφου, κυρίως στα νεκροταφεία της Αθήνας²⁴. Η εύρεση του κρατήρα στον εργαστηριακό χώρο όπου πιθανότατα κατασκευάσθηκε και αργότερο επισκευάσθηκε -έμμεση απόδειξη της κοσμικής του χρήσης- δεν επιτρέπει τέτοιους είδους υποθετικές ερμηνείες για την χρήση του, επάρχουν ωστόσο ενδείξεις ότι μερικά μεγάλα αγγεία μπορεί να χρησιμοποιήθηκαν σε τάφους ως "σήματα τηλεφωνής" κατά την ΥΕ ΗΙΓ περίοδο, κατ' αναλογίαν προς τις μεκιναϊκές γραπτές ή ανάγλυφες επιτύμβιες στήλες²⁵. Άλλοτε, στη Νάξο -όπος και αλλού- η ουνιγθεία αυτή φαίνεται ότι δεν ήταν άγνωστη κατά την εκπονή της μεκιναϊκής εποχής²⁶. Ο Ν. Ζαφειρόπουλος είχε ερμηνεύσει ως "σήμα" έναν μεγάλο ασκό επάνω σε κτιστό λάσκο, στο δάπεδο του θαλαμών τάφου Β των Καρινιοτών²⁷, ενώ ταφική-τελετονεργική χρήση είχαν και δύο ναξιακές ημιμωτές ενδρίες με τις

²⁰ Furumark 1972, 302 fig. 49 FM 21.20, fig. 62 FM 50; L. Rocchetti, "Un Motivo Decorativo Vascolare in Grecia fra la Fine dell' Età del Bronzo e l' Inizio dell' Età del Ferro", στο D. Musti - A. Sacconi et al. (επιμ.), *La Transizione dal Miceneo all' Alto Archaismo. Dal Palazzo alla Città*, 1991, 113 fig. 24; Βλαχόπουλος 1995, 103, 428.

²¹ Βλαχόπουλος 1995, 165, 167.

²² Benson 1970, 16, 20, 87; Δημακοπόλεων 1990, 147; Ν. Βασιλικός Ο Μεκιναϊκός Παλιταριός, Αθήνα 1995, 320.

²³ Για τα εικονοτυπικά αγγεία που βρέθηκαν σε τάφους, θλ. Sakellarakis 1992, indice E. Η πλειονότητα των εικονοτυπικών αγγείων που βρέθηκαν στις Μεκίνες προέργεται από την ακρόπολη (ό.λ., table d). Ακριβός το αντίθετο ομβάνει στην Κέρκυρα, όπου τα εικονοτυπικά αγγεία βρίσκονται κατά κύριο λόγο σε τάφους. Benson 1970, 22.

²⁴ D. Kurtz - J. Boardman, *Έθιμα Ταφής στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο* (ελληνική μετάφραση), 1994, 47; Μανακίδης 1994, 8.

²⁵ G. Mylonas, "The Figured Mycenaean Stelai", *AJA* 55, 1951, 134-147; E. Vermuele, *Greece in the Bronze Age*, 1964 (ελληνική μετάφραση 1983), 227, 326 οχ. 47; Vermuele-Karageorghis 1982, XI-43.

²⁶ Τέτοια περιόδου θεσμούδηρε στο νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας Ηλείας, όπου ένας κρατήρας είχε τοποθετηθεί σε ειδική θέση ώς σήμα επανω από την επήκοο των δρόμων ενός θαλαμών τάφου. Βλ. Ο. Βικέτον, "Το Μεκιναϊκό Νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας Νομού Ηλείας", στα *Πρακτικά των Διεθνών Συνεδριών, Η Ημερίδεια των Μεκιναϊκών Κόσμων*, Λαρίσια 1994 (επόκετηποση). Σήμανση τάφου με μεγάλο λίθο αναφέρεται στην Καλλιθέα Λασιά, Βλ. ΠλΑΕ 1987, 71 πίν. 60α.

²⁷ Ζαφειρόπουλος 1960, 333; Βλαχόπουλος 1995, 8, 280 πίν. 51α.

μοναδικές παραστάσεις χορευτών και φαράδων, που θα εξετάσουμε παρακάτω²⁸.

Ως σήμα ερμηνεύθηκε από τον Β. Λαμπρινούδακη και η μεγάλη ΥΕ ΙΙΙΓ οδρία που βρέθηκε επάνω σε έναν πρωτογεωμετρικό τάφο, σε γειτονικό σημείο της Πλατείας Μητροπόλεως²⁹. Το εύρημα έχει μεγάλη ομηρία καθόδη αποτελεί έναν πολέτιμο χρονολογικό και ιδεολογικό συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην μυκηναϊκή και τη γεωμετρική εποχή. Η ενσυνείδητη επιλογή του παλαιότερου αγγείου για τη σήμανση ενός τάφου που κατακενάστηκε πάνω στον ερειπωμένο προγονικό οικισμό, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κατανόηση του ιδεολογικού ορίζοντα της εποχής στην οποία ανήκει, χωρίς να εξετάζουμε εδώ εάν πρόκειται για πράξη προγονολατρείας ή για εκδηλώση της συλλογικής μνήμης των απογόνων της μυκηναϊκής κοινότητας³⁰.

Η σύνδεση του κρατήρα της Γρόττας με την γεωμετρική εποχή και τις αναζητήσεις της δεν σταματά σε υποθετικούς ιδεολογικούς συναχεισμούς: περιλαμβάνει σαφείς κατακεναστικές, καλλιτεχνικές και τεχνοτροπικές ομοιότητες που εντοπίζονται τόσο στην τεχνολογία (πηλός, δια-

στάσεις, πλάσιμο, φίσιμο), όσο και στο οχήμα και την διακόσμηση του αγγείου³¹.

Αν και πρόκειται για χαρακτηριστικό προϊόν της μυκηναϊκής αισθητικής και τεχνολογίας της Νάξου του 12ου αιώνα π.Χ., ο κρατήρας συγκεντρώνει γνωρίσματα που τον φέρνουν κοντά στον διαφανότερο ορίζοντα της γεωμετρικής εποχής, ελαχιστοποιώντας την απόσταση των αντιστοιχών ανασκαφικών οριζόντων³².

Η ΠρΓ κεραμεική της Νάξου, κεραμεική που συνιστά ένα εργαστηριακά ομοιογενές σύνολο, εμφανίζει πολλά από τα στοιχεία εκείνα που εντοπίζουμε στην μυκηναϊκή κεραμεική της Γρόττας. Η συγκριτική μελέτη των δύο συνόλων δείχνει ότι ο σχηματολόγιο και το διακοσμητικό θεματολόγιο της ναξιακής ΠρΓ κεραμεικής αποτελεί το ακριβότερο επόμενο εξελικτικό άβημα της ΥΕ ΙΙΙΓ κεραμεικής του νειρού³³, και μάλιστα σε βαθύτερο πολύ μεγαλύτερο από εκείνον που διαπιστώνεται στην Αττική.

Οπος έχουμε δειξει αναλυτικά στην μελέτη της ΥΕ ΙΙΙΓ κεραμεικής από τα νεκροταφεία, ο τελευταίος μυκηναϊκός αιώνας της Νάξου προαναγγέλλει δυναμικά την επόμενη γεωμετρική εποχή, ενωρίτερα

²⁸ Η οδρία με την παρασταση χορού (MN 1734) βρέθηκε σε λάκκο, ἐξ οποίου των θαλαμιστών τάφους του νεκροταφείου στο Καρμίνι (Ζαφειρόπουλος 1960, 339 πλ. 278; Βλαχόπουλος 1995, 54 σχ. 94-95) και η οδρία με τους φαράδες (MN 7638) σε οδεύθη λάκκο, στον θάλαμο του τάφου Δ των Απλωμάτων (ΑΔ 43, 1998, 494; Ηαδιγιαναστασίου 1996). Για τις ημιοπτές οδρίες, βλ. Βλαχόπουλος 1994; Βλαχόπουλος 1995, 49.

²⁹ Lambrinoudakis 1988, 235 fig. 9.

³⁰ Βλαχόπουλος 1995, 23, 299. Για τα επιτάφια μνημεία, βλ. Μ. Ανδρόνικος, "Ελληνικά Επιτάφια Μνημεία", ΑΔ 17, Μελέτες, 1961/2, 152.

³¹ Για τις επιδιόσεις των οχημάτων της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου στην ΠρΓ κεραμεική της Νάξου, βλ. Φ. Ζαφειρόπουλος, "Τεωμετρικά Αγγεία από τη Νάξο", ASAtene 45, 1983, 121 εικ. 1-5.

³² Για το θέμα της χρονολόγησης της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου και για την υπομετρική περίοδο από τις Κεκλάδες και τη Νάξο, βλ. Βλαχόπουλος 1994; Βλαχόπουλος 1995, 514, 518: A. Vlachopoulos, "Cultural, Social and Political Organisation in the Cyclades during the LH IIIC Period", στο *Eliten in der Bronzezeit, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz* 1996 (επόμενος). Τις πρότερες εποπτήσεις των ΥΕ ΙΙΙΓ οικισμών από τη Νάξο που προσωνίζουν την πρωτογεωμετρική εποχή είχε κάνει πολέ περιεκτικό ο Ν. Ζαφειρόπουλος στην ανασκαφή εκθέση του νεκροταφείου των Καρμινών (Ζαφειρόπουλος 1960, 332, 339).

³³ Στα στοιχεία της ομοιότητας εντάσσουμε τον τύπο και τις προφίλας του πηλού, το επίχρισμα σε όμοιους χρωματικούς τόνους, την ποιότητα της βαρφής, την ψηφήνη περιεκτικότητά της σε οξείδια του οιδίφρου και την αντοχή της στο φέρμο. Στα οχημάτα, η επιδίωση φαίνεται ιδιαιτέρω έντονα στον ΠρΓ σκύφο και τον κύαθο με κονικό ψηφλό πόδι, που έχουν ακόμη την διακόσμηση της έπειτα ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου (τέτοια κεραμεική βρέθηκε στην ανασκαφή του Δημοτικού οχυλείου της Γρόττας το 1997). Ανέφεος στα έστερα μεκηναϊκά θέματα που επιβάνουν στην κεραμεική των επόμενων αιώνων είναι τα ολόβιβα τρίγωνα, περιγραμμένα ή όχι, οι πλατιές περιγραμμένες τανίες, το οβάκωτο, τα ημικύκλια, τα ολόβιβα τμήματα και η ενελλαγή τους με άβαρα, οι κυριατοειδείς και άλλα. Για τη ναξιακή γεωμετρική κεραμεική και τα ναξιακά εργαστήρια, βλ. Β. Λαμπρινούδακης, "Νέα Στοιχεία για τη Γνώση της Ναξιακή Γεωμετρικής και Πρώιμης Αρχαϊκής Κεραμεικής", ASAtene 45, 1983, 109- N. Kourou, *To Nότο Νεκροταφείο της Νάξου*, Αθήνα (επόμενος) N. Kourou, "Local Naxian Workshops and the Import-Export Pottery Trade of the Island in the Geometric Period", στο *Ancient Greek and Related Pottery Symposium*, Amsterdam, 1984, 107- N. Kourou, "A Propos d'un Atelier Géométrique Naxien", στο F. Blondé -J. Y. Perreault (επιμ.), *Les Ateliers de Potiers dans le Monde Grec aux Epoques Géométrique, Archaique et Classique*, BCH Suppl. XXIII, 1992, 131.

εικ. 1. Ηθητή νόρια από το νεκροταφείο του Καμνιού Νάξου με παραστατή χορού (σχέδιο: Γ. Βογιατζής).
Μουσείο Νάξου 1734.
εικ. 2. Ηθητή νόρια από το νεκροταφείο των Αλαμάτων Νάξου με παραστατή φαρέματος (χαραγμένη σε πλάκα γης από τον Α. Βλαχόπουλο). Μουσείο Νάξου 7638.

και πολέ εντονότερα από ό,τι συμβαίνει σε άλλες περιοχές³⁴.

Ο κρατήρας της Γρόττας επιτείνει με τον πιο σαρφή τρόπο το συμπέραομά αυτό, καθώς αποτελεί ένα αμιγώς μυκηναϊκό έργο στο οποίο, ωστόσο, υπάρχουν εν σπέρματι τα βασικότερα αξιώματα της τέχνης των επόμενων αιώνων: συμμετρία, γεωμετρική αναλογία, δομή σχήματος και διακόσμησης, εναλλαγή σκιαγραφίας και περιγράμματος, σχηματοποίηση, μνημειακότητα.

Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΜΟΡΦΗ

Οι παραστάσεις ανθρώπινης μορφής στη μυκηναϊκή ΗΠΓ αγγειογραφία της Νάξου είναι περισσότερες από δέκα, ένας αριθμός σημαντικός για τα δεδομένα του 12ου αιώνα π.Χ.³⁵. Πέντε μορφές οώζονται σε ιαρίθμα δύστρακα κρατήρων, οι τρεις από τον οικισμό της Γρόττας³⁶ και οι δύο από την παρακείμενη νησίδα Παλάτια³⁷, και παριστάνονται ολόβαφες ανδρικές μορφές στραμμένες

δεξιά. Το σώμα τους αποδίδεται με σκιαγραφία και -αν και όλες διατηρούνται αποσπασματικά- ανατομικά τους χαρακτηριστικά δηλώνονται εγκρινός³⁸.

Οι παραστάσεις αυτές δείχνουν ότι στα ναξιακά εργαστήρια εικονιστικής κεραμεικής η ανθρώπινη μορφή αποδιδόταν άλλοτε παραστατική και άλλοτε μικρογραφική και άκρως σχηματοποιημένη. Με στοιχεία που συνδέαζουν και τις δύο ζωγραφικές τάσεις έχει σχεδιαστεί η μικρογραφική μορφή με τα γυψομένα χέρια που εικονίζεται στον πολυοδικό ψευδόστορο αμφορέα MN 951 των Απλοράτων³⁹.

Η ανθρώπινη μορφή που εικονίζεται στον κρατήρα της Γρόττας έχει αποδοθεί σε μικρή κλίμακα και πολύ σχηματοποιημένη. Δεν υποδηλώνεται το πρόσωπο, τα μαλλιά, το φέλο και η ενδυμασία. Με τον ίδιο μικρογραφικό και αφαρετικό τρόπο έχουν σχεδιαστεί οι παραστάσεις των χορευτών (εικ. 1) και των φαραδίων (εικ. 2), που εικονίζονται στις ομόνυμες νόριες (MN 1734, MN 7638) της μέσης-

³⁴ Βλαχόπουλος 1995, 166.

³⁵ Βλαχόπουλος 1995, 88, 379.

³⁶ Δύο από τα δύστρακα αυτά είναι δημοσιευμένα, θλ. ΙΠΑΕ 1965, 173 πίν. 215 θ: Εργον 1965, 118-9 εικ. 149· BCH 96, 1972, 769 fig. 412· Vermuele-Karageorghis 1982, 114, 136, 217, 223, X, 40, XI, 63.

³⁷ G. Welter, "Archaeologische Funde-Inseln", AA 1930, 134 (αδημοσιευτα). Εγχαριστώ τον Διευθυντή του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου καθ. K. Fittschen για την άδεια μελέτης της κεραμεικής αυτής.

³⁸ Η αποσπασματική της μορφής δεν επιτρέπει την ανασύρσηση των παραστάσεων, ωστόσο, το πιθανότερο είναι ότι τοιλάζονται στα δύο δημοσιευμένα από τα ογκεία αυτά εικονίζονται πορνή πολεμιστών, ένα θέμα πολέ κοινό στον εικονιστικό ρεύμα της ΥΕ ΗΠΓ περιόδου. Vermuele-Karageorghis 1982, 137.

³⁹ Καρδάρα 1977, 12, 67, εικ. 24.5, ογκ. 3, πίν. 11-12.

έστερης ΥΕ ΗΙΓ περιόδου, που προέρχονται από τα νεκροταφεία της Νάξου⁴⁰.

Οι μορφές και στα τρία αγγεία είναι πανομοιότερες. Το σόμα τους έχει σχεδιαστεί με μονοκοντύλια, το κεφάλι αποδίδεται υποτυποδός με προεξόχες ή ακτίνες για την δήλωση των μαλλιών ή της μύτης. Τα κάτω άκρα αποδίδονται επίσης με απλές γραμμές, άκουπτα ή λεγιομένα, ενώ τα χέρια των μορφών και στις τρεις παραστάσεις εικονίζονται σε έκταση. Τα εικονογραφικά στοιχεία δεν επιτρέπουν να καθοριστεί με βεβαιότητα το φύλο των εικονίζομένων, το πιθανότερο όμως είναι ότι πρόκειται για ανδρικές μορφές⁴¹. Παριστάνονται μετέωρες στο κενό, χωρίς να εποδηλώνεται η γραμμή του εδάφους και ο φυσικός χώρος όπου εκτυλίσεται η οικινή. Το θάρος δίνεται στην υποδήλωση της ίδιας της δραστηρότητας και όχι στους μετέχοντες. Οι μορφές δεν εξαπομικεύονται, επάρχουν μέσα από την ιδιότητά τους. Η ενέργεια -σύλλογική στις δύο εδρίες, απομική στον κρατήρα- δηλώνεται μόνο με το μέσον με το οποίο συντελείται: το άλογο με τα χαλινάρια στον πιπέα, το δίχτυ με τα φάρια στους ψαφάδες και το ίδιο το σόμα των χορευτών στο χόρο.

Η ομοιότητα των μικρογραφικών μορφών των μυκηναϊκών έφιππων, των ψαφάδων και των χορευτών με τις μορφές της ΥΤ εποχής είναι εντυπωσιακή, αλλά, όπως και για άλλα ΥΕ ΗΙΓ εικονιστικά θέματα που επανεμφανίζονται στον 8ο αιώνα π.Χ., δυσερμήνευτη⁴². Οι οικινές χορού είναι συνηθισμένες στην αγγειογραφία της ΥΤ εποχής και συνδέονται με παραστάσεις νεκρικού θρήνου ή άλλων τελετουργιών⁴³, η σύνθεση της ναξιακής υδρίας, όμως, είναι μοναδική για τη μυκηναϊκή εικονο-

γραφία, για αυτό θεωρήθηκε ότι μπορεί να αποτελεί πρόγονο των αντίστοιχων γεωμετρικών παραστάσεων⁴⁴. Στον οριζόντα των νέων αναζητήσεων βρίσκονται και οι άλλες δύο παραστάσεις της ΥΕ ΗΙΓ ναξιακής αγγειογραφίας. Το θέμα του ψαρά είναι γνωστό και αρκετά διαδεδομένο στην αιγαϊκή τέχνη της έστερης εποχής του χαλκού, ωστόσο, η παράσταση του ομαδικού ψαφέματος με δίχτυ είναι μοναδική στην μυκηναϊκή εικονογραφία⁴⁵. Την ίδια προτοτυπία πέτυχε ο ναξιώτης αγγειογράφος και με την έριπη μορφή του κρατήρα, επιλέγοντας, όμως, ακριβώς την αντίθετη διαδικασία: απομόνωσε την ανθρώπινη μορφή και το άλογο από τις συνήθεις παρατακτικές απεικονίσεις αρμάτων και πολεμηρώσιμων πομπών και δημιούργησε ένα νέο, ανεξάρτητο εικονιστικό θέμα, το οποίο ενέταξε ως παραπληρόμετρικό κόδιμη με μία πυκνή ζωγραφική σύνθεση.

ΤΟ ΦΥΛΟ

Οι δύο συμμετρικές στιγμές ψηλά στο σόμα και κάτω από τα ανοικτά χέρια της ανθρώπινης μορφής επάνω στο άλογο θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως στήθη και, συνακολούθως, η μορφή ως γυναικεία. Το πιθανότερο, ωστόσο, είναι ότι οι στιγμές είναι διακοσμητικές, όπως και το στιγμιότωτο περίγραμμα σε άλλα τεχαία σημεία της παράστασης και όχι δηλωτικές του γυναικείου φύλου, το οποίο στην μυκηναϊκή αγγειογραφία δηλώνεται συνήθως με το μακρύ ένδυμα⁴⁶.

Αντίθετα, οι γυναικείες μορφές δεν είναι άγνωστες στην εικονογραφία που σχετίζεται με άλογα και άρματα. Σε μία τοιχογραφία από την Τίρυνθα,

40 ίδ. π. (σημ. 28).

41 Vermeule-Karageorghis 1982, 138· Μαστραπάς 1991, 82, 105. Στον εικονιστικό ρυθμό της τελευταίας μυκηναϊκής περιόδου υπάρχουν πολλά παραλλήλα ολόθαρφον ανδρικών προφύν με ανάλογες προεξόχες ή γωνίες στο κεφάλι, ποιο δηλώνειν τα μαλλιά και τη μέτη. Πρβλ. τις ανθρώπινες μορφές από τον Κένο Λιβανετόν (F. Dakoronia, "War-ships on sherds of LH III C kraters from Kyros", *Tropis* II, 1990, 117 fig. 1· D. Lenz, *Vogeldarstellungen in der ägäischen und zyprioten Vasenmalerei des 12.-9. Jahrhunderts v. Chr. Untersuchungen zu Form und Inhalt*, 1995, Abb. 67-69).

42 Για το θέμα της ομοιότητας των εικονιστικών θέματων του 13ου-12ου αι. π.Χ. με τα αντίστοιχα του 8ου αι. π.Χ. θλ. D. Lenz, ίδ. π., 7, 9, 121, 175. Επίσης Benson 1970, 51, 109· Crouwel 1992, 104· Μανακίδης 1994, 6. Ειδικά για το θέμα της ανθρώπινης μορφής και του αλόγου στην ΥΤ κεραμική της Νάξου, θλ. B. Αλεμπρινούδηκης, ίδ. π. (σημ. 33), 116 εικ. 118 (άλογο), 118 εικ. 19 (αλόγος και χορός).

43 M. Wegner, *Archaeologia Homericæ* III, U, 1968, 40· Langdon 1989, 198 fig. 14. Βλ. επίσης ΙΠΑΕ 1984, 288 πίν. 158 γ.

44 Vermeule-Karageorghis 1982, 138.

45 Hadjianastassiou 1996, 1436.

46 L. Morricone, "Vasi della Collezione Akavi", *ASAtene* 57-58, 1979-1980, 303 fig. 163-165· Δημόκοπούλου 1988, 162 αρ. 116.

δύο γυναικείες μορφές εικονίζονται να οδηγούν άρμα διασχίζοντας τοπίο με δέντρα, ενώ στην λάρνακα της Αγίας Τριάδας γυναικες επιβαίνουν σε άρματα ζευγμένα με κερασφόρα τετράποδα και γρύπες⁴⁷. Η γυναικεία μορφή σε άλογο εμφανίζεται επιπλέον και στην ειδωλοπλαστική, με σημαντικότερη την "έφιππη μυκηναϊκή θεά", όπως ερμήνευε ο D. Levi το γνωστό ΥΕ III ειδώλιο από την Αττική⁴⁸.

Βεβαιώτερα δεν μπορεί να υπάρξει, ωστόσο και οι συγγενείς μορφές στις ναξιακές νέριες των χορευτών και των φαράδων είναι πιθανότατα ανδρικές. Επιπλέον, στην εικονιστική κεραμική της μυκηναϊκής εποχής καρμάτια μορφή που να υπενεί αλογο ή να οδηγεί άρμα δεν έχει ταυτισθεί ως γυναικεία.

ΤΟ ΑΛΟΓΟ

Στην κεραμική της Νάξου δεν έχει θρεθεί έως τώρα παράσταση άρματος, για τον λόγο αυτό η ερφάνιση της έφιππης μορφής στον κρατήρα της Γρόττας και η μαρτυρία που προσφέρει για την χρήση του αλόγου αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο για την μελέτη της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης του νησιού κατά την έπος μυκηναϊκής εποχής⁴⁹.

Η σχέση των Μυκηναίων της Νάξου με τα αλόγα κατά την ΥΕ ΙΙΙ περίοδο πιστοποιείται έμμεσα από την έντεση των τάφων Α του Καρινιού επτά χάλκινων οδοντωτών πλακιδών που ερμηνεύτηκαν πειστικά από το N. Ζαφειρόπουλο ως "ψήκτρα

πιποκομίας" του νεκρού "ιπποτροφούντος πολεμιστού"⁵⁰. Επιπλέον, ως άλογα ερμηνεύτηκαν τα τρία τετράποδα που εικονίζονται στις ηθμωτές ιδρίες MN 913 και MN 936 από τους τάφους των Απλωμάτων, αλλά η ταύτιση δεν είναι ασφαλής λόγω της αδρής απόδοσης των χαρακτηριστικών τους⁵¹. Ωστόσο, το στιγμωτό τους περίγραμμα πάνω από την ουρά, το τριγωνικό κεφάλι με το εξηρημένο μάτι και η απόδοση των αυτιών, φέρνουν πολύ κοντά τα τετράποδα αυτά με εκείνα του κρατήρα της Γρόττας, αποδεικνύοντας την κοινή εργαστηριακή ταυτότητα των τριών αγγείων.

Πολλά από τα χαρακτηριστικά του αλόγου που εικονίζονται στον κρατήρα απαντούν σε εικονιστικά αγγεία από την πρειρωτική χώρα⁵², οι περιοστέρες ομοιότητες, ωστόσο, εντοπίζονται στο άλογο ενός ΥΕ ΙΙΙ κρατήρα από τα Μουλιανά της ανατολικής Κρήτης, με την παράσταση του οποίου θα ανοιχθούμε πιο κάτω⁵³.

ΤΟ ΨΑΡΙ

Είναι ένα από τα συντιθέστερα θέματα στην ΥΕ ΙΙΙ κεραμική⁵⁴. Απαντά σε πολλές παραλλαγές, σε όλη την έκταση του μυκηναϊκού κόσμου και θέβαε τη Νάξο, όπου εμφανίζεται κυρίως σε φευδόστομους αμφορείς του πολεποδικού ρυθμού⁵⁵. Αν και εικονιστικό θέμα, το ψάρι συντίθεται και ως παραπληρωματικό διακοσμητικό μοτίβο σε αγγεία του πυκνού ρυθμού⁵⁶, συχνότερα σε κρατήρες⁵⁷, εκατέρωθεν τριγλύφων και μετοπών⁵⁸.

⁴⁷ G. Rodenwaldt, *Tiryns II. Die Fresken des Palastes*, 1912, Taf. XII; Crouwel 1981, 160 L5, pl. 32a-b.

⁴⁸ D. Levi, "La Dea Micenea a Cavallo", στο G. Mylonas (επμ.), *Studies Presented to D. M. Robinson*, Saint Louis 1951, 108; Crouwel 1981, 162 T48, pl. 46.

⁴⁹ Για την χρήση του αλόγου στην μυκηναϊκή εποχή, βλ. Crouwel 1981, 50.

⁵⁰ Ζαφειρόπουλος 1960, 330; Βλαχόπουλος 1994; Βλαχόπουλος 1995, 180.

⁵¹ Καρδαρά 1977, 32, 67 εικ. 24.1-2.4 πίν. 41, 42; Βλαχόπουλος 1995, 96, 135, 382. Το πιθανότερο είναι ότι οι θέριες αυτές είναι έργα του ίδιου αγγειογράφου.

⁵² Sakellarakis 1992, 32 no 22 (κεφάλι), 30 no 19 (αυτιά, χάτη), no 23, 33, 34, 44 (κλειδωση γονάτου).

⁵³ Σ. Ξανθούδης, "Έκ Κρήτης", ΑΕ 1904, 31 πίν. 3; C. Zervos, *L'art de la Crète néolithique et minoenne*, Paris 1956, fig. 785; F. Schachermeyr, *Die Ägäische Frühzeit 3*, Wien 1979, 176 Abb. 48; P. Betancourt, *The History of Minoan Pottery*, Princeton 1985, 181 fig. 127 pl. 31E; Crouwel 1981, 50, V 57, pl. 70. Σέγκρινε τις ομοιότητες στην απόληξη των ρέγχων, την απόδοση των αυτιών, τα κοντά τριγωνικά πόδια που είναι εμπρός χοντρά και πιο ω λεπτά, το εξηρημένο μάτι και τις σημέρες κετά μήκος των σώματος των αλόγων αλλά και του υπέρ.

⁵⁴ Furumark 1972, 302 fig. 48, FM 20; Ισκοδιδης 1969-70 B, 140 εικ. 21.

⁵⁵ Βλαχόπουλος 1995, 136; Καρδαρά 1977, 64 εικ. 25, 26.

⁵⁶ Sakellarakis 1992, 101-109 no 222-244.

⁵⁷ Buchholz 1993.

⁵⁸ Furumark 1972, 302 fig. 48, FM 20.13; Sakellarakis 1992, 106 no 237-8.

Η ερμηνεία του φαριού έχει απασχολήσει αρκετά την έρευνα, ωστόσο για την χρήση του στον εικονιστικό και τον πεκνό ρεθμό της ΥΕ ΗΠΓ περιόδου πιστεύουμε ότι δεν θα πρέπει να αναζητηθεί άλλη ερμηνεία πέραν της διακομητικής⁵⁹.

ΤΑ ΓΡΑΜΜΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Ολα τα γραμμικά διακομητικά θέματα των κρατήρων της Γρόττας αποτελούν γνωστά μοτίβα της ναξιακής ΥΕ ΗΠΓ κεραμεικής και βρίσκονται ακριβή παράλληλα στα αγγεία των τάφων και τους οικιορού.

Το ολόβαρο τρίγωνο με το πολλαπλό περιγραμμα, μεμονωμένο, σε σειρά ή σε κάθετη στήλη, είναι από τα χαρακτηριστικότερα θέματα της ΥΕ ΗΠΓ κεραμεικής της Νάξου. Διακριμεί αγγεία πολλών οχημάτων και επάρχει σε ποικίλους ουνδυασμούς εικονιστικής και γραμμικής διακομητούς⁶⁰. Σειρές και στήλες ολόβαρων τριγώνων απαντούν στη ναξιακή ΠρΓ κεραμεική, όπου δείχνει ένας χαρακτηριστικός κρατήρας από τάφο στη Γρόττα⁶¹.

Το άσκανθο εμφανίζεται σε μετόπες πολυεπιδικών ψευδόστορων αμφορέων, ανάμεσα σε τρίγλυφα και μεταξέ των πλοκαμάτων των χταποδιών⁶², αλλά επιδιδούνται και στην ΠρΓ κεραμεική της Νάξου⁶³. Απαντά συνήθως σε εικονιστικό περιβάλλον, εκεί που το εικονογραφικό πρόγραμμα απαιτεί μία σύνθετη γεωμετρικών θεμάτων. Το ίδιο σημβαίνει και με τα τρίγλυφα, αυτά όμως χρησιμοποιούνται πιο ελεύθερα, κυρίως ανάμεσα στα πλοκάματα των χταποδιών των ψευδόστορων αμφορέων. Μαζί με τις μετόπες είναι τα πλέον χαρακτηριστικά γραμμικά θέματα των πολυοδικού ρεθμού, και εποιητλώνονται την τάση της

ναξιακής κεραμεικής προς τη συμμετρία και τη γεωμετρική οργάνωση της παράστασης⁶⁴.

Η συμμετρική θήλειά που είναι ανοικτή στο στενότερο σημείο της και αναπτύσσεται συμμετρικά εκαπέραθεν κεντρικού αξονα, απαντά αποκλειστικά στους σκευοτίθεις κρατήρες της ΥΕ ΗΠΓ περιόδου από τον οικιορό της Γρόττας και συνδυάζεται πολέ συχνά με τρίγλυφα, μετόπες, ολόβαρα τρίγλυφα, ιχθύακανθα και εικονιστικά θέματα. Στην κεραμεική από τα ναξιακά νεκροταφεία, η κλειστή θήλεια είναι ένα ανεξάρτητο θέμα που απαντά ανάμεσα στα πλοκάματα των χταποδιών⁶⁵.

ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ

Ο όρος "εργαστήριο" χρησιμοποιείται ουνιθμός καταχρηστικά για να εκφράσει κύριος το σύνολο της κεραμεικής παραγωγής ενός τόπου παρά έναν συγκεκριμένο βιοτεχνικό χώρο και τους ανθρώπους που δραστηριοποιούνται και παράγουν μέσα σε αυτόν. Η δενατώτητα να διακριθεί το τοπικό κεραμεικό εργαστήριο μιας περιοχής γεννάται από την ύπαρξη μεγάλων ομάδων σύγχρονων αγγείων και αντό συμβαίνει κατά την ΥΕ ΗΠΓ κυρίως στα εκτεταμένα μυκηναϊκά νεκροταφεία, όπως εκείνα της Περιπήτης⁶⁶, της Ιαλεοού⁶⁷ και του Παλαιοκάστρου Αρκεδίου⁶⁸. Στην περίπτωση της Νάξου, αντίθετα, η αποκάλυψη ενός κεραμεικού εργαστηρίου της μυκηναϊκής πόλης προσέφερε στην έρευνα όχι μόνο έναν καλά διατηρημένο χώρο βιοτεχνικής παραγωγής αλλά και νέο υλικό που ενίσχυσε τις ταυτίσεις αγγειογράφων, οι οποίοι εντοπίστηκαν στο ελικό των παρακείμενων νεκροταφείων και συνέχιζουν να εντοπίζονται στην κεραμεική από τα τμήματα της ΥΕ ΗΠΓ οικιομόυ της Γρόττας που είχαν ανασκαφεί παλαιότερα⁶⁹.

59 Για την ερμηνεία του φαριού ως "ιερού ζυού", βλ. Buchholz 1993; Langdon 1989, 191· Βλαχόπουλος 1995, 388. Για την ιστορία του θέματος από την ΠΚ περίοδο, βλ. Μαστραπάς 1991, 150.

60 Βλαχόπουλος 1995, 152.

61 ΠΑΕ 1971, 174 πάν. 207γ.

62 Βλαχόπουλος 1995, 150. Βλ. τους ψευδόστορους αμφορείς MN 2085, MN 943.

63 ΑΔ 19, 1964 πάν. 473 γ (επάνω).

64 Βλαχόπουλος 1995, 159.

65 ό.π., 1995, 162.

66 ό.π., 1995, 399.

67 ό.π., 1995, 434.

68 ό.π., 1995, 408, 413.

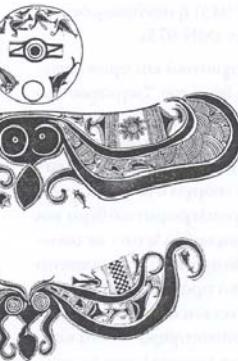
69 Η μελέτη τως ΥΕ ΗΠΓ ελικού των ανασκαφών της Γρόττας της περιόδου 1949-1985 διεξάγεται από τον Γρέροντα.

Στη Νάξο διακρίθηκαν με ασφάλεια πολλά χέρια αγγειογράφων, ενώ μερικά άλλα αγγεία αποδόθηκαν στον κύκλο των ζωγράφων αστών⁷⁰. Στον κύκλο που ονομάσαμε “ναξιακό εργαστήριο” εντάσσεται και ο κρατήρας της Γρόττας, αφού τόσο η γραμμική όσο και η εικονιστική του διακόμιμη είναι τυπική ναξιακή.

Το καλύτερο πειστήριο για την εργαστηριακή ταυτότητα του κρατήρα είναι η πρόδηλη ομοιότητα της έφιππης μορφής του κρατήρα της Γρόττας με τους χορεύτες και κυρίως με τους ψαφάδες των ομώνυμων νδριών. Η διακόμιση της υδρίας των ψαφάδων εμφανίζεται και επιμέρους ομοιότητες με τον κρατήρα, καθώς η ουμμετρική τοποθέτηση των διάγραμμών μετοπών εκατέρωθεν της ηθικωτής προχοής, τα ομόκεντρα ημικύκλια στο πλαϊνό τμήμα των μετοπών και τα ψάρια κοντά στις μετόπες, είναι στοιχεία που παραπέμπουν ευθέως στα θέματά του.

Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ

Σχεδόν βέβαιη είναι η ταύτιση του αγγειογράφου που διακόμισε τον κρατήρα της Γρόττας με τον ζωγράφο των φευδόστορμον αμφορέα MN 943 (εικ. 3 κάτω), ο οποίος δριοκεταί στο κέντρο μίας ομάδας πέντε ακόμη φευδόστορμων αμφορέων της μέσης ΥΕ ΗΙΙΓ περιόδου από τα νεκροταφεία των Απλούρατων και του Καρνινιού και ενός έκτου από τον οικισμό της Γρόττας, που έχουμε αποδώσει στον “Ζωγράφο των τριγλύφων”⁷¹. Με το ουμβατικό αυτό όνομα θελήσαμε να αποδύσουμε στο χέρι ενός αγγειογράφου μερικά αγγεία που εμφανίζουν στενές εικονιστικές και τεχνοτροπικές ομοιότητες

εικ. 3. Φευδόστορμοι αμφορείς των “Ζωγράφον των τριγλύφων”
(σχέδιο: Καρδαρά 1977, οχ. 6, 7 - προσθήκες: Α. Βλαχόπουλος).
Μοναστήρι Νάξου 975 (επάνω), 943 (κάτω).

και ξεχωρίζουν ανάμεσα στην εικονιστική κεραμεική της Νάξου για πολύ συγκεκριμένους και σαφείς λόγους. Εντοπίζοντας την ομάδα του “Ζωγράφου των τριγλύφων” δείχνει ότι ο βαθμός της ομοιότητας στη διακόμιμη των αγγείων ποικίλλει και ότι αυτός προκύπτει ως συνδεασμός κλιμακωτών συνδυασμών και αλληλοκαλυπτόμενων πεδίων ομοιότητας μεταξύ των παραστάσεων των αγγείων. Εξετάζοντας, τέλος, την ανα-

λογία των διαστάσεων και τις ομοιότητες σε επιμέρους χαρακτηριστικά των σχιζμάτων δείχνει ότι οι φευδόστορμοι αυτοί μάλλον κατασκευάστηκαν από τον ίδιο αγγειοπλάστη, ο οποίος πιθανόν ταυτίζεται με τον αγγειογράφο⁷².

Οποις φανερώνει το ουμβατικό όνομά του, το χαρακτηριστικό γνώρισμα των “Ζωγράφον των τριγλύφων” είναι η διάταξη της διακόμιμης του αγγείου κατά τριγλύφα και μετόπες, είτε περιλαμβάνει αμιγώς εικονιστικά θέματα, είτε συνδυασμούς εικονιστικών με γραμμικά θέματα. Στους πολυποδικούς φευδόστορμους αμφορείς φυσικό είναι η διάταξη αυτή να απαντά επαναλαμβανόμενη ανάμεσα στα πλοκάμια, τα οποία λειτοφρύγον ως διαχωριστικές ζώνες στη διακόμιμη των κερίων σώματος του αγγείου. Εκεί, και με ουμμετρική κατά κανόνα διάταξη, συνθούνται πικνά διακομητικά θέματα, ανάμεσα στα οποία εμφανίζονται και μερικά εικονιστικά, όπως το ψάρι, το ποντίλι και ο πολύφευλος ρόδακας. Η συγμετίης απόληξη των πλατιών περιγραμμένων πλοκαμιών των φευδόστορμων MN 943 και MN 975 (εικ. 3) έχει γίνει όποια η θηλεία του κρατήρα της Γρόττας, καθώς τα πλοκάμια δημιουργούν μικρές θηλειές, στο εσωτερικό των οποί-

⁷⁰ Βλαχόπουλος 1994; Βλαχόπουλος 1995, 110.

⁷¹ Βλαχόπουλος 1995, 120, οχ. 9, 10, πίν. 228; Καρδαρά 1977, 18, οχ. 6, 7 πίν. 16-19, 29. Τέσσερεις φευδόστορμοι αμφορείς φέρουν παρόπτωση χτενοδοιό (MN 943, MN 975, MN 1750, MN 9460), ένας διακομείται με ανεξάρτητα πλοκαμοεδή (MN 1775) και ένας φέρει γραμμική διακόμιμη (MN 942).

⁷² Βλαχόπουλος, ο.π.

ων υπάρχουν ψάρια (MN 943) ή συνδεσμός πεντών γραμμικών θεμάτων (MN 975).

Το ψάρι είναι ένα χαρακτηριστικό και άμεσα αναγνωρίσιμο εικονογραφικό θέμα του “Ζωγράφου των τριγλύφων”. Τα ψάρια της ομάδας έχουν στην πλειονότητά τους ολόβαρο περιγραμμένο σώμα, ωστόσο στους φενδόστομους MN 943 και MN 9460 εμφανίζεται και ο τύπος που υπάρχει στον κρατήρα⁷³. Το ψάρι λειτουργεί ως παραπληρωματικό θέμα και εικονίζεται -ή καλύτερα παρεμβάλλεται- σε οποιοδήμοτε θημείο, χωρίς η θέση του να υπαγορεύεται από το κυρίως εικονιστικό πρόγραμμα του κάθε αγγείου⁷⁴. Το ίδιο συμβαίνει και στον κρατήρα της Γρόττας, όπου το ψάρι τοποθετήθηκε σε ένα κενό χώρο που δεν συνδέεται με την επόλοιπη εικονιστική παράσταση.

Λεπτά και πλατύτερα τριγλύφα υπάρχουν σε όλα τα αγγεία της ομάδας του ορθονύμου Ζωγράφου, κυρίως ανάφεσα στα πλοκάμια των χταποδιών. Η μετόπη με το αβακωτό που κυριαρχεί στην θηλεία και στο μέσον της κέριας όψης του κρατήρα, βρίσκεται σε συμμετρική θέση εκατέρωθεν του χταποδιού στον φενδόστομο MN 943. Κατά ανάλογο τρόπο επαναλαμβάνονται τα ολόβαρα περιγραμμένα τριγύφωνα (MN 943, 975) και τα ολόβαρα περιγραμμένα ημικέλια (MN 1750, 1775).

Μελετώντας στο ούνολό της την ομάδα αυτών των αγγείων, διαπιστώνει κανείς ότι ο “Ζωγράφος των τριγλύφων” δεν αναπαρέγει τα θέματα του καταφέγγοντας απλώς στην παραλλαγή, όπως πολλοί από τους ζωγράφους του πολεοδοτικού ρυθμού, αλλά επαναλαμβάνει έναν συγκεκριμένο τρόπο σύνθεσης των εικονιστικών παραστάσεων, που έχει ως άξονα την ανατηρήσιμη αιλία αφήνει χώρο για κάποιες νησιώδες ελεύθερον συνδεσμών ή παραπληρωματικών θεμάτων. Η τέχνη του -θασιόδεμηνη στην γεωμετρία των σχημάτων και την

τιθάσεινη της ελεύθερης καμπύλης- είναι μνημειακή στην τεχνοτροπία της, μπορεί όμως ταυτόχρονα να έχει φρεσκάδα και αφηγηματική ικανότητα. Στον κρατήρα της Γρόττας η μνημειακότητα αυτή είναι περιοσότερο από οπούδηποτε άλλο ραποράσσει, καθώς δεν περιορίζεται στην διακόσμηση, αλλά χαρακτηρίζει και τις διαστάσεις του αγγείου.

Στις παραστάσεις των τετραπόδων που εικονίζονται στον κρατήρα, η απόδοση του σώματος και των ποδιών, ιδίως στο μεγαλύτερο από αυτά, είναι πιανομοιότερη με εκείνη των ποντιών στους φενδόστομους MN 943 και MN 975⁷⁵. Είναι σαφές ότι η πρόθεση του αγγειογράφου να παραστήσει ένα μεγαλόσωρο τετράποδο εγκλωβίστηκε από τη μανιερίστικη ενκολία που τού προσέφερε η σχεδίαση των ποντιών, τα οποία ζωγράφιζε σε μικρότερη κλίμακα, συνήθως ανάμεσα στα πλοκάμια φενδόστομων αμφορέων των πολεοδοτικού ρυθμού⁷⁶.

Περισσότερο πιοτός στο πρωτότυπο επιδίωξε να είναι ο ζωγράφος σχεδιάζοντας το μικρό άλογο, καθώς η σύνθεσή του με την ανθρώπινη μορφή έπρεπε να το κάνει όσο το δυνατόν περισσότερο αναγνωρίσιμο ως είδος. Στο μεγαλύτερο τετράποδο έχουν συνδεστεί ποικιλά ανατομικά χαρακτηριστικά (διάγραμμα και ολόβαρο κεφάλι, κυκλικό ρύγχος, θυσανωτή χαίτη, σώμα και ουρά φανταστικού ποντιού), τα οποία παραπέμπουν σε εικονιστικά θέματα της σύγχρονης κεραμεικής που έχουν ταπετσεί ως υβριδικά είδη ζώων, σφίγγες, σειρήνες ή άλλα μυθικά όντα⁷⁷.

Δεν μπορέμε να πούμε με βεβαιότητα εάν οι δύο λοξές παραλλήλες γραμμές στη ράχη του μεγαλύτερου τετραπόδου οφείλονται στην φθορά της διακόσμησης στο σημείο εκείνο ή αποδίδουν φτερά ή θέλη, όπως ουράνωνται σε δύο τετράποδα των ηθ-

⁷³ Για την τεπολογία των ψαριών στη ναξιακή ΥΕ ΙΙΙΓ' κεραμεική βλ. δ.π., 137, 386.

⁷⁴ Το ψάρι μπορεί να βρίσκεται σε συμμετρική θέση ως προς την κερίσια παρασταση (MN 943, 975, 1775) ή ελεύθερο ανάμεσα στα πλοκάμια (MN 943, 975) ή γέρω από τον δύσκο των λαβών (MN 1750).

⁷⁵ Φτάνει να παρατηρήσει κανείς το καμπυλόγραμμο εμπρός μέρος του σώματος, το μικρό μέγεθος του κεφαλιού και τον τρόπο απόδοσης των ποδιών και των δεκτύλων τους.

⁷⁶ Για την τεπολογία των ποντιών στη ναξιακή ΥΕ ΙΙΙΓ' κεραμεική βλ. Καρδαρά 1977, 65 εικ. 27, 28: Βλαχόπουλος 1995, 134, 383. Πρβλ. Sakellarakis 1992, 71-100 πο. 125-221.

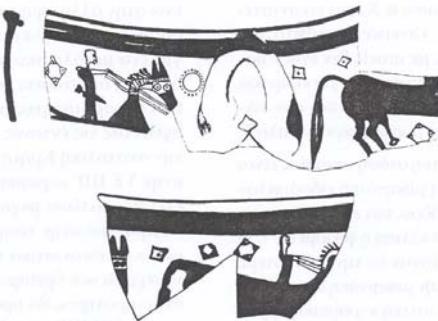
⁷⁷ Vermeule-Karageorghis 1982, 114 Χ-42, 137 XI-65, 144 XI-91: Sakellarakis 1992, 110-113 πο 245-249. Υβριδικά δίποδα όντα με μακριές ολόβαρες ουρές εικονίζονται σε φενδόστομο ΥΕ ΙΙΙΓ' αμφορέα από το Παλαιόκαπηρο Αρκαδίας (αδημοσίευτος, Μουσείο Τριπόλεως). Για την εικονιστική κεραμεική από τη θέση αυτή βλ. Βλαχόπουλος 1995, 413. Πρβλ. Εργον 1976, 13 (τετράποδο με τριπλή ουρέ από την Γανάγρα).

μωτών τεθριών MN 913 και MN 936 από τα Απλόματα⁷⁸.

ΤΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Επιχειρώντας να προσεγγίσουμε ερμηνευτικά την ανθρώπινη μορφή που μας ενδιαφέρει περισσότερο στην παράσταση του κρατήρα της Γρόττας, θα ξεκινήσουμε διερευνώντας τα λιγοστά παράλληλα που απεικονίζουν το ίδιο θέμα ή παραλλαγές του.

Στην μυκηναϊκή αγγειογραφία η μορφή του ιππέα που φαίνεται να πατά στη ράχη του αλόγου απαντά μόνο σε έναν αποσπασματικό σκυφοειδή κρατήρα της ΥΕ ΙΙΙΒ1 περιόδου (περί το 1200 π.Χ.) από τη Minet el Beida της Συρίας⁷⁹. Στο αγγείο εικονίζεται πομπή έφιππων μορφών που κατενθύνονται στα δεξιά, και από τις οποίες σώζονται αποσπασματικά τρεις⁸⁰ (εικ. 4). Δέοντας κάθονται στη ράχη του αλόγου γι' αυτό παριστάνονται σύμφωνα με το ολόβαρο σώμα του ζώου. Ο τρίτος ιππέας εικονίζεται ορθίος στη ράχη του αλόγου και τα δέοντα ποτυπώδη τριγωνικά ανοιγμάτα στο κάτω μέρος πιθανόν να αποδίδουν τα κάτω άκρα⁸¹. Στη μέση του είναι περασμένο κοντό ξίφος και πάνω από τον ώμο πιθανότατα ο τελαμώνας. Στα τεντωμένα χέρια

εικ. 4. Εικονιστικός κρατήρας με παράσταση ιππέων από τη Minet el Beida (αχέδιο: Schaeffer 1939, 103 fig. 96.E; Schaeffer 1949, 159 fig. 61.C).

τους οι δύο καλύτερα σωζόμενοι ιππείς κρατούν δέο ζεύγη ηνίων ο καθένας.

Με περισσότερα από δέο ηνία που θα έπρεπε να κρατούν κανονικά, εικονίζονται και οι δύο ιππείς που προχωρούν μπροστά από άρματα, σε έναν ΥΕ ΙΙΙΑ2-Β αμφοροειδή κρατήρα από την Κύπρο⁸². Όπως και στον κρατήρα από τη Συρία, το σώμα τους εφάπτεται με το σώμα

του αλόγου, στοιχείο που, μαζί με τον διπλό αριθμό των ηνίων, θεωρείται επιδραση από την εικονογραφία των αρμάτων και ενδεχομένως υποδηλώνει την έλλειψη εξοικείωσης των μυκηναϊκών αγγειογράφων με το θέμα του ανθρώπου που ιππεύει αλόγο⁸³.

Ιππείς εικονίζονται σε ανάγλυφα ή αναφέρονται σε κείμενα από την Εγγύς Ανατολή και την Αίγαντο, ήδη από την αρχή και το μέσο της 2ης χιλιετίας π.Χ., αντιστοιχα. Στις σκηνές μάχης, οι έφιπποι είναι αγγελιοφόροι, ήνηλάτες ή πληρώματα αρμάτων που πτυτήθηκαν στη μάχη και διαφένεγον με τα άλογα που αποκόπηκαν από το ζυγό του άρματος⁸⁴. Οι E. Vermeule και B. Karageorghis θεωρούν ότι οι ιππείς του κρατήρα από τη Minet el Beida είναι πολεμιστές και ότι η σκηνή εντάσσεται στις αναζητήσεις της πολεμικής εικονογρα-

⁷⁸ ί.π., (αημ. 51). Όμοια βέλη(;) στη ράχη τετραπόδων, σε κιβωτιόσχημο σκένος της πρώιμης ΥΜ ΙΙΙΓ περιόδου από το Καστέλλα Πεδιάδος της Κρήτης. G. Rethemiotakis, "Late Minoan III Pottery from Kastelli Pediada", στο E. Hallager - B. Hallager (επμ.), *Late Minoan III Pottery. Chronology and Terminology*. Athens 12-14.8.1994, Athens 1997, 305, 311 fig. 12-15.

⁷⁹ Η θέση είναι το επίνειο της Ugarit. Το αγγείο προέρχεται από τον τάφο V. Schaeffer 1939, 103 fig. 96. E. Schaeffer 1949, fig. 61.A-C. Furumark 1972, fig. 26 FM 2.5. Vermeule-Karageorghis 1982, 42, 202, V.26 Crouwel 1981, 45, 170 pl. 80.

⁸⁰ Schaeffer 1939, 105. Schaeffer et al. 1968, 766 σημ. 1. Σύμφωνα με τον C. Schaeffer ο κρατήρας είναι ντόπιος και εμφανίζει τεχνοτροπικές ομοιότητες με τον πατέρα του πολεμιστών" της Ugarit. B.L. Schaeffer et al. 1968, pl. III. Vermeule-Karageorghis 1982, 42, XIII.28. Crouwel 1981, 170 pl. 81.

⁸¹ Στους Vermeule-Karageorghis 1982, V.26 και Crouwel 1981, pl. 80a, η μορφή έχει σχεδιαστεί με τα σκέλη σε διάστοι, σύμφωνα με την πρότυπη δημοσίευση. Schaeffer 1939, 105.

⁸² Vermeule-Karageorghis 1982, 39, 201, V.17. Crouwel 1981, 45 pl. 79 (το οχέδιο είναι τενοχμένο ανάποδα). Στον ίδιο ζωγράφο πρέπει να αποδοθεί και ο κοδονόσχημος κρατήρας που εικονίζεται στο Vermeule-Karageorghis 1982, 41, 201, V.19.

⁸³ Crouwel 1981, 45.

⁸⁴ Hood 1953, 86. Crouwel 1981, 48. Vermeule-Karageorghis 1982, 42.

φίας του έστερου Ιων αιώνα π.Χ. για εικονιστικούς νεοτερισμούς⁸⁵. Ο J. Crouwel, αντίθετα, πιστεύει ότι οι παραστάσεις με υπεις δεν έχουν πολεμικό χαρακτήρα αλλά ότι πρόκειται για ειρηνικές σκηνές, πιθανότατα πομπές, ακόμα και εάν κάποιες από τις εικονιζόμενες μορφές φέρουν όπλα⁸⁶.

Η έφιππη μορφή σε κανονική στάση υπαπίσιας είναι εξαιρετικά σπάνια και στη μικριγάνη ειδολοπλασική της ΥΕ ΗΠΑ-Γ περιόδου, και εμφανίζεται σε ελάχιστα ειδώλια που είναι ελληνή φθαρέμα⁸⁷. Ο μικρός αυτός αριθμός αντανακλά την γενικότερη σπανιότητα του θέματος στην μικριγάνη τέχνη. Κατ' αναλογίαν προς την εικονιστική κεραμεική, η μεγάλη απόσταση από το πρωτότυπο που παρατηρείται στα έργα αυτά μπορεί να θεωρηθεί ότι οφείλεται στην αρμαχανία του κοροπάντη απέναντι στην αντιμετώπιση ενός τέτοιου θέματος. Ενδιαφέρον, ωστόσο, τα τρία ΥΕ ΗΠΑ παραδείγματα ειδώλιων οπού η έφιππη γενναικεία μορφή καθίτεται σε ιπλάγια θέση στην ρέχη των αλόγου, πάνω σε φτηλό σαμάρι. Πρόκειται για την “έφιππη μικριγάνα θεά” από την Αττική και για τις δύο “θεές πάνω στο άλογο” από τις Αρχανές, έργα και τα τρία μοναδικά στην κρητομικραϊκή ειδολοπλασική⁸⁸.

Κατά τον ίδιο τρόπο είναι καθισμένη στο άλογο και η οπλισμένη ανδρική(;) μορφή, στον ΥΜ ΗΠΑ κρατήσας από τον θολωτό τάφο Α των Μουλιανών.

Ενώ στην άλλη όψη του αγγείου παριστάνεται μία άμεση μορφή που κεντρίζει αγρίμια⁸⁹. Πρόκειται για ένα μεγάλο σκυφοειδή κρατήρα, ο οποίος ως προς τις διαστάσεις και τη διακόσμηση εμφανίζει πολλές ομοιοτήτες με αυτόν της Γρόττας, εντοπίζοντας τις έντονες και άμεσες επιδράσεις από την ανατολική Κρήτη που έχουν ήδη επισημανθεί στην ΥΕ ΗΠΑ κεραμεική της Νάξου⁹⁰. Το αγγείο έχει προκαλέσει μεγάλη συζήτηση για τη χρονολόγηση των στην υπομνησική ή και την ΠρΓ περιόδου, τα εικονιστικά του στοιχεία, όμως και τα αγγεία που βρέθηκαν στον ίδιο τάφο, δείχνουν ότι ο κρατήρας θα πρέπει να χρονολογηθεί στην έπειρη ΥΜ ΗΠΑ περιόδο⁹¹.

Ο υπέις των Μουλιανών είναι μία από τις λίγες άμεσες μαρτυρίες για τη χρήση των αλόγου χωρίς το άρμα και η πλέον ενδιαφέρονσα εικονογραφικά ταυτοχρονία είναι και η μοναδική στην ΥΜ αγγειογραφία. Η απεικόνιση κεντρίζει και πολεμιστή στις δύο όψεις του κρατήρα ταριχάζει απολέτως με τον χαρακτήρα των ιως ταφικού αγγείου και υπομνηματίζει με τον καλύτερο τρόπο την διττή προϊκή ιδιότητα που θα συνδέεται στη ζωή του ο ευγενής νεκρός. Οι ερευνητές προσπάθησαν κερίως να δουν μέσα από την παράσταση του οπλισμένου υπέια των Μουλιανών εάν το άλογο χρησιμοποιήθηκε ως μεταφορικό μέσον για πολεμιστές ή ως μέσον διαζωγής της μάχης⁹². Ακόμα και εάν δεχτούμε ότι το

⁸⁵ ο.π.

⁸⁶ Crouwel 1981, 47. Το ίδιο ποτεύει και για τις παραστάσεις υπέπον των ΥΓ χρόνων, ότι δηλαδή οι έφιπποι δεν πολεμούν από το άλογο. ο.π., 48, 50.

⁸⁷ Hood 1953, 84-93; Crouwel 1981, 45 pl. 42a-d, 44.

⁸⁸ Για την “θεά” από την Αττική, θλ. οπη. 48. Για τα ειδώλια των Αρχανών, θλ. Crouwel 1981, 52 pl. 47-Γ, και Ε Σεκελλαρίκη, Αρχανές. Μια νέα ματά στη Μικριγάνη Κρήτη, Αθήνα 1997, 523 εικ. 517 κ.εξ., όπου και βιβλιογραφία. Μελετώντας εξαντλητικά τις παραστάσεις των έργων μορφών στην ειδολοπλασική ο. J. Crouwel (1981, 45) καταλήγει στο σεμπέρωμα ότι τα ειδώλια αυτά παριστάνουν προγραμματικές υπεις, αντικρούντας την απόφη του J. Benson (1970, 23) ότι το άλογο δεν υπενθύμιζε στα μετριανά χρόνια και ότι οι αντιστοιχείς παραστάσεις, τόσο στα ειδώλια όσο και στα αγγεία, αποδίδουν αρμετικά και σεντομογραφικά το μικριγάνη άρμα με τον πνίγο. Η τελεσταία απόφη έγινε αντικρούσθει πειστικά ως λανθασμένη και δεν χρειάζεται να συζητηθεί επιπλέον. Για παραστάσεις ηνόχων, θλ. Sakellarakis 1992, 25 no 11, 30 no 21, 30 no 18, 39 no 34 και 36. Για οχηματοποιημένες μορφές αναδιπλών και πηγόχων θλ. ο.π., 39 no 37-40 πο 40, 41 πο 41, ιδιαίτερα ο.π., 38 πο 35, που είναι άριστα προς εκείνη της Νάξου.

⁸⁹ ο.π. (σημ. 53).

⁹⁰ Βλαχόπουλος 1995, 471, 518, 529, 540. Ο κρατήρας των Μουλιανών έχει επίσης αγκέλες λαβές, επιπεδο χειλος και ομηραντικές διαστάσεις (έφορο 0.44μ. και διάφετρο 0.45μ.). Η κερική διακόσμηση καταλαμβάνει ομοίως την ανώτερη και πλατεύερη ζώνη και συνιστάται σε ουρμητικές μετόπικες διακοσμήσεις με θηλεία και γραμμικά θέματα εκπεριθύνει κεντρικής παράστασής με εικονιστικό θέμα.

⁹¹ Βλαχόπουλος 1995, 428. Βλ. επίσης F. Schachermeyr, ο.π. (σημ. 53), 173.

⁹² Ο J. Crouwel (1981, 48, 50 pl. 70) καταλήγει στο σεμπέρωμα ότι τα άλογα ουρηνέστερη εποχή των χαλκού χρησιμοποιούνταν για την μεταφορά και όχι για τη μάχη. Δεν μπορεί να αποκλειστεί βέβαια και η περίπτωση ότι υπέπον των Μουλιανών να είναι εποική κεντρής, καθός από τον οπλισμό των ταυτίζεται με βεβαιότητα μόνο το ακόντιο.

άλογο δεν συμπετείχε στην πολεμική δραστηριότητα της μυκηναϊκής εποχής, είναι θέβασιο ότι το άλογο θα είχε ευρεία και καθημερινή χρήση στις μεταφορές, την αναφερχή και θέβασα ως αγεθό κέρος θα συνέτεινε πολύ στην κοινωνική ανάδειξη και επιδειξη πλούτου τους κατόχους του, όπως άλλωστε συνέβαινε έως πρόσφατα⁹³.

Η Χ. Καρδαρά ερμήνευσε το τετράποδο της υδρίας MN 936 ως την "προιμότερη μορφή του Πηγάδου" και την ανθρώπινη μορφή στο φεύγοντο μαρφόρεα MN 951 ως απεικόνιση "Θαλάσσιου δάιμονα (Νηρέα) ή ήρωα, μιθών του Θηρέα"⁹⁴. Αντίστοιχα, ο Α. Μαστραπάς συνέδεσε την παράσταση της ηθομοτής υδρίας MN 1734 με "κυκλικούς χρόνους προς τιμή των νεκρών, όπως εκείνους προς τιμή της Αριάδνης"⁹⁵.

Αξιοποιώντας την τάση για αιθόρυμματες ερμηνείες που προσφέρουν αυστηρήσεις εικονιστικές παραστασίες όπως οι παραπάνω, θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε και την μορφή του κρατήρα της Γρόττας επάνω στο άλογο ως "έφυπη μυκηναϊκή θεότητα" του τοπικού πανθέου, ως την "προιμότερη απεικόνιση πιπάκων επιτάφιων άθλων προς τιμήν οπουδάιου πολεμιστή ή γενάρχη"⁹⁶ ή ακόμα και ως "έπαθλο σε νικητή παράτολμων αγώνων υιορροπίας"⁹⁷.

Ο υπέας που εικονίζεται στην ράχη του αλόγου και μοιάζει να στέκεται στις μύτες των ποδιών,

θα μπορούσαν πρόγματι να είναι η απλούστεψμένη ζωγραφική εκδοχή ενός υιορροπιστή, αθλητή ή δαμαστή, θέμα άγνωστο έως τώρα στην εικονιστική τέχνη του Αιγαίου⁹⁸. Ωστόσο, η υποιωνία με τον αναθετη να πετά στην ράχη του αλόγου είναι εξαιρετικά επικινδυνή, γι' αυτό και στους μερομανικούς και νεότερους χρόνους συνδέεται πάντοτε με θεαματικές επιδείξεις υιορροπίας ειδικά εκπαιδευμένων αθλητών που συνδέανεν εξαιρετική φυσική κατάστασιν, ευελιξία, ταχύτητα και χάρη.

Από την άλλη πλευρά, ο συσχετισμός της μυκηναϊκής εικονογραφίας με παραστάσεις μυθολογικών και εθνικών-θρησκευτικών κέκλων της κλασικής αρχαιότητας, είναι αναπόδεικτος και επιφαλής, εφόσον δεν οπτίζεται σε γραπτές μαρτυρίες και σε ανάλογο συγκριτικό ελικό⁹⁹. Η σύνδεση μυθικών προσώπων με συγκεκριμένες εικονιστικές παραστάσεις των πρόσιμων ιστορικών χρόνων είναι παρακινδυνεμένη, καθός είναι άγνωστο σε ποιά ακριβώς εποχή διεμορφώθηκε κάθε μύθος και ποιά θέση πήρε αυτός στις αντιλήψεις και τη λατρευτική ζωή των ανθρώπων κάθε περιοχής.

Σημειώνεται ότι την ψαφάδων της ομώνυμης υδρίας, η Ο. Χατζηαστασίου αναγνώρισε την παραδοσιακή μέθοδο των ψαφέματος με τράτα, πιθανότατα του τόνου, και ορθή ενέταξε την παράσταση στις σκηνές καθημερινού βίου της μυκηναϊκής εικονογραφίας¹⁰⁰, όπου ανήκουν και πολλές πολυπρό-

⁹³ Για τη χρήση του αλόγου βλ. Hood 1953, 86; Benson 1970, 138 σημ. 39; Crouwel 1992, 101.

⁹⁴ Καρδαρά 1977, 68.

⁹⁵ Μαστραπάς 1991, 104; Α. Μαστραπάς, "Υδρία με Ήθωρο Κεάθιο από το ΥΚ/ΥΕ ΙΙΙΓ Νεκροταφείο Καμνιοέ Νάξου", στο E. de Miro - L. Godart - A. Sacconi (επιμ.), *Atti e Memorie del Secondo Congresso Internazionale di Micenologia, Roma-Napoli, 14-20 ottobre 1991*, Roma 1996, 802.

⁹⁶ Γ. Σικελλαρόπουλος, "Προϊστορία των Αγώνων" στο, Ν. Γιαλούρης (επιμ.), *Οι Ολυμπιακοί Αγάνες στην Αρχαία Ελλάδα*, 1982, 23. W. Decker, "Die Mykenische Herkunft des Griechischen Totenagons", στο *Forschungen zur Aegeischen Vorgeschichte, Altertum des Internationalen Kolloquiums 7-8 juli 1984 in Köln*, Köln 1987, 201. Είναι γνωστό, ωστόσο, ότι στα ομηρικά "αἴλια επι Πατρόκλῳ" περιλαμβάνεται μόνο η αρματοδρομία και όχι η υποιωνία. Για τις αρματοδρομίες σε επιτάφιους αγόνες, βλ. Μανακίδης 1994, 8. Επιτάφιοι αγώνες πυρήνα, κενηγίου, ταυροκαθάριουν και αρματοδρομίας εικονίζονται σε πλάνη ΥΕ ΙΙΒΙ Λάρνακα από τάρο της Τανάγρας, AAA 3, 1970, 184. Ο. Τζάγου-Αλεξανδρή (επιμ.), *Το Πνεύμα και το Σώμα. Αθλητικοί Αγάνες στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα 1989, 27, 118 σημ. 13.

⁹⁷ Κ. Παλαιολόγου, "Ιππικά Αγονίστατα" στο, Ν. Γιαλούρης σ.π., 241.

⁹⁸ Κοντά στην ερμηνεία των δαμαστών θα μπορούσε να βρίσκεται το θέμα της πεζής ανθρυκής μορφής που κρατά δέο αντιθετικά ιστάμενα άλογα από τα χελώναρια (horse-leader), το οποίο εμφανίζεται σε ΥΕ ΙΙΒ αρματοδρομή κρεπτήρα επίσης από την Ugarit, βλ. J.-C. Courtois, *Ugaritica VII, Mission de Ras Shamra* 18, Leiden 1978, fig. 54c. Βλ. επίσης Langdon 1989, 188 fig. 3-4; J. H. Crouwel, "Another Mycenaean Horse-Lader?", *BSA* 86, 1991, 66 fig. 2, pl. 3a. Πρβλ. Δημακοπούλου 1990, 333 σημ. 298; Sakellarakis 1992, 35 σημ. 31. Για το ίδιο θέμα στην ΥΓ οργετική εικονογραφία, βλ. Langdon 1989, 198 fig. 14; Benson 1970, pl. XI.1-4.

⁹⁹ Βλαζόπουλος 1995, 54, 94.

¹⁰⁰ Hadjianastasiou 1996, 1434, 1436.

σωπες ή μη σκινές της ΥΕ ΙΙΙΓ εικονιστικής κεραμικής¹⁰¹.

Κρίνοντας από τις παραστάσεις των δύο ηθωτών έδριων που εικονίζον εθμικές και καθημερινές εκδηλώσεις της ναξιακής κοινωνίας, θα λέγαμε ότι στο σύνολο αυτών των ειρηνικών σκηνών της καθημερικής ζωής θα πρέπει να ενταχθεί τη μικρότερη περιοχή της ορφανοτήτας και ο έφηπος άνδρας(;) του κρατήρα της Γρόττας. Στην παρασταση δεν υπάρχουν ενδείξεις πολεμικής δραστηριότητας, εφόσον η μορφή παρουσιάζεται απόλη, σε μία διακομητική ζώνη χωρίς περιπτέρω δυνατότητα αφηγηματικής ανάπτυξης και ανάπτυξης σε εικονιστικά θέματα που παραπέμπουν στον γεράτο ζωή φυσικό κόρο των ναξιακών αγγείων.

Ανοικτό, ουτόσοι, παραμένει το ερότημα εάν η παράσταση του ιππέα οφείλεται σε ένα αυθόρμητο συνδεσμό των αγγειογράφου που προκύπτει από το συνδεσμό γνωστών εικονιστικών στοιχείων ή αποτελούνται απλά αλλά με σαφήνεια την "τάξη" στην οποίαν ανήκει η εικονιζόμενη μορφή. Θεωρώντας ως πιθανότερη την δεύτερη υπόθεση, θα εννοήσουμε ως "τάξη" μία ομάδα εύπορων ανθρώπων της τοπικής κοινωνίας που κατέχει και χρησιμοποιεί τόλιο, και τα μέλη της οποίας απολαμβάνουν παράλληλα κοινωνική διάκριση ανάλογη με εκείνη των "ιπποτροφούντων" αριστοκρατών των μεταγενέστερων αιώνων. Μία τέτοια υπόθεση εν ζωή "οίματος" ενιογχύεται περαιτέρω από τις ευμεγέθεις διαστάσεις των αγγείων, χάρη στις οποίες ο κρα-

τήρας στην αρχική του μορφή θα ήταν ένα μνημείο από έργο τέχνης, ένα περίοπτο άγαλμα.

ΤΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ο κρατήρας της Γρόττας γίνεται πλέον το μεγαλύτερο γνωστό εικονιστικό αγγείο της μικραναζικής εποχής, χωρίς αυτό να ομιλαίνει ότι η ομιλούσα του έγκειται μόνο στις διαστάσεις του. Ένα τέτοιο αντικείμενο θα αποτελούσε έπαινο δεξιότητας για τον τεχνίτη που το είχε κατασκευάσει και αγαθό κύρους για τον κάτοχο του.

Το οχύρια και η διακόσμηση του κρατήρα αποτελούν ένα επιπλέον δείγμα της ελευθερίας, της προτοτυπίας και των δυνατοτήτων της ναξιακής κεραμεικής παραγωγής κατά την μέση-έπειρη Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ περιόδο. Η θεματογραφία του προσθέτει έναν ακόμη κρικό στην αλειφάδα των παραστάσεων των εικονιστικών αγγείων και δίνει νέα ώθηση για τη ταύτιση των ζωγράφων των ναξιακών κεραμεικού εργαστηρίων του 12ου αιώνα π.Χ.

Όποια και να είναι η περιπέτεια του κρατήρα, από τότε που βγήκε από τον κεραμεικό κλίβανο έως την στιγμή που βρέθηκε σωριασμένος στον ίδιο πιθανότατα χώρο, το θέδιο είναι ότι πρόκειται για ένα ομιλητικό εικονιστικό αγγείο της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου, το οποίο για την τεχνολογία που απαιτεί η κατασκευή του δύο και για την διακόσμησή του, η οποία πορρόπει επιτυχώς μεταξύ της προϊστορικής ελευθερίας και της πρωτοϊστορικής γεωμετρίας.

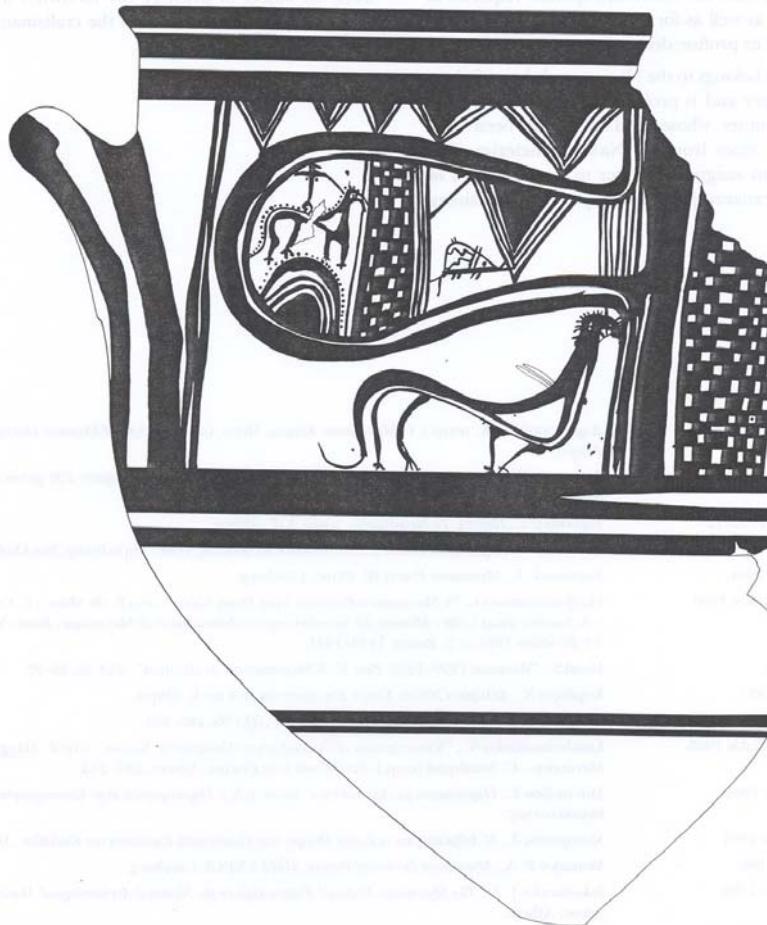
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Benson 1970 Benson J., *Horse, Bird and Man*, Amherst.
Βλαχόπουλος 1994 Βλαχόπουλος Α., "Η Νάξος κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ Περιόδο. Η Φεσιογνομία και ο Χαρακτήρας ενός Ακραίου Νησιωτικού Κέντρου", στα *Πρακτικά των Διεθνών Συνεδρίων, Η Περιφέρεια των Μυκηναϊκών Κόστων*, Λαρίσα 1994 (υπό εκτύπωση).
Βλαχόπουλος 1995 Βλαχόπουλος Α., *Η ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδος στη Νάξο. Τα Ταγκά Σύνολα και οι Συνοχεταιρισμοί τους στο Αιγαίο*, Διδ. Διατριβή, Αθήνα (υπό εκδόση).
Buchholz 1993 Buchholz H. - G., "A Minoan Fish Krater from Akko", στο M. Weltzner - A. Segal - D. Kaufman (επμ.), *Studies in the Archaeology and History of Ancient Israel In Honour of M. Dothan*, Haifa.
Crouwel 1981 Crouwel J. H., *Chariots and Other Means of Land Transport in Bronze Age Greece*, Amsterdam.
Crouwel 1991 Crouwel J. H., *Chariots and Other Wheeled Vehicles in Iron Age Greece*, Amsterdam.

101 Πρβλ. τις παραστάσεις πολεμικών πλοίων και ναυμαχίας από τον Κένο Λιθινωτόν (F. Dakoronia, δ.π., σημ. ΙΙ· D. Lenz δ.π., σημ. ΙΙ), τον κεντρικό από την Πέλο (Vermeule-Karageorghis 1982, 140, XI.80), τους κοινηλάτες από την Κω (δ.π., 228, XII.33), τον λεράριη από την Τίρενθα (δ.π., 223, XI.69) κλπ.

Πίν. 1

τον αρχαϊκό χρόνο της αρχαϊκής περιόδου μεταξύ 600-550 π.Χ. Το σχέδιο της σκηνής είναι το ίδιο με τη σκηνή της πλάκας της Αθηναϊκής πλατείας στην οποία διαμορφώνεται η μάχη με την αποδοχή της από την θεά Αθηνά.

Ο κρατήρας της Γρόττας (σχέδιο: Ε. Λαζαρίδη).

THE GROTTA KRATER

The Grotta krater, as we have named the large Late Helladic IIIC krater which was found incomplete on the site of the pottery workshop in the Mycenaean city of Naxos, is distinctive for its great size and the technical expertise required to make it, as well as for the pictorial subjects in the center of its profuse decoration.

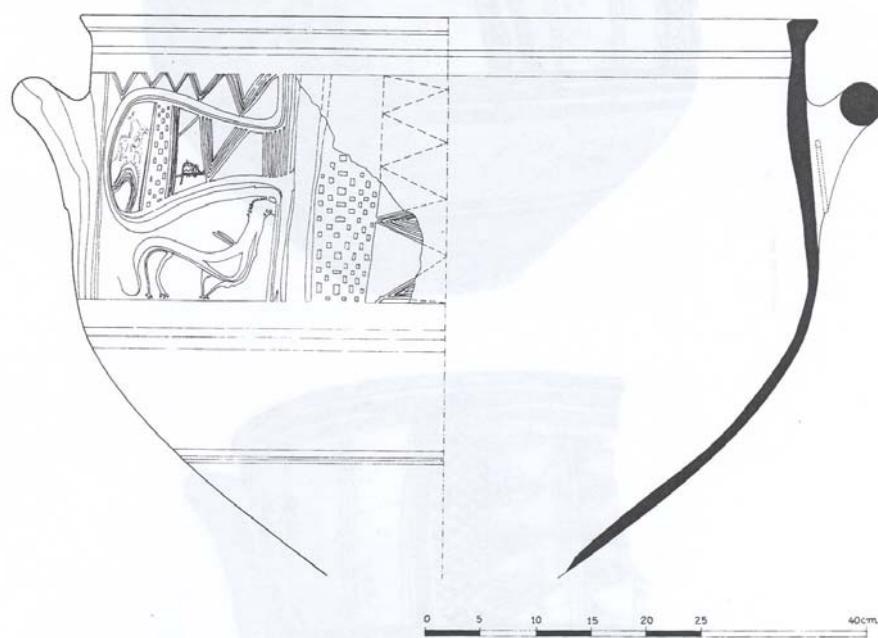
The vase belongs to the Naxian workshop of pictorial pottery and is probably the work of the Triglyphs painter, whose hand has already been identified on vases from the Naxos cemeteries. The decoration assigns the krater to the large class of Late Mycenaean pictorial compositions containing

human figures and horses, but here we have an extremely rare depiction of a figure on horseback, the interpretation of which is difficult in our present state of knowledge.

The Grotta Krater is the largest known Mycenaean pictorial vase. Such a vessel must have been an object of prestige for its owner and a source of praise for the skill of the craftsman who made it.

Δημακοπούλου 1988	Δημακοπούλου Κ. (επμ.), <i>Ο Μυκηναϊκός Κώμος. Πέντε Αιώνες Πρώτου Ελληνικού Πολιτισμού</i> , Αθήνα.
Δημακοπούλου 1990	Δημακοπούλου Κ. (επμ.), <i>Τροία, Μυκήνες, Τίρεντς, Ορχομενός. Ερρίκος Σλήμαν: 100 χρόνια από το θάνατό του</i> , Αθήνα.
Ισκοβίδης 1969-70	Ισκοβίδης Σ., <i>Περατή. Το Νεκροταφείο, τόμοι Α-Γ</i> , Αθήνα.
Furumark 1974	Furumark A., <i>Mycenaean Pottery I. Analysis and Classification</i> , (1941, 2η έκδοση). Stockholm.
Furumark 1994	Furumark A., <i>Mycenaean Pottery III. Plates</i> . Göteborg.
Hadjianastasiou 1996	Hadjianastasiou O., "A Mycenaean Pictorial Vase from Naxos", στο E. de Miro - L. Godart - A. Saccoccia (επμ.), <i>Atti e Memorie del Secondo Congresso Internazionale di Micenologia, Roma-Napoli, 14-20 ottobre 1991</i> , v. 3, Roma, 1433-1441.
Hood 1953	Hood S., "Mycenae 1939-1952. Part V. A Mycenaean Cavalryman", <i>BSA</i> 48, 84-93.
Κερδήρτη 1977	Κερδήρτη Χ., <i>Αντώνια Νάξου. Κινητά Ευρύγεντα τάγων Α και Β</i> , Αθήνα.
Langdon 1989	Langdon S., "The Return of the Horse-Leader", <i>AJA</i> 93, 185-201.
Lambrinoudakis 1988	Lambrinoudakis V., "Venarations of Ancestors in Geometric Naxos", στο R. Hägg - N. Marinatos - G. Nordquist (επμ.), <i>Early Greek Cult Practice</i> , Athens, 235-245.
Μανακίδης 1994	Μανακίδης Ε., <i>Παραπάνοι με Αρματα (8ος-5ος αι. π.Χ.)</i> . Παρατηρήσεις στην Εικονογραφία τους. Θεοοαλονίκη.
Μαυρημάτης 1991	Μαυρημάτης Α., <i>Η Αγθρωπίνη και ο Ζωϊκός Μορφές στην Προϊστορική Κύραρική των Κυκλαδών</i> . Αθήνα.
Mountjoy 1986	Mountjoy P. A., <i>Mycenaean Decorated Pottery</i> . SIM-I LXIXII. Göteborg.
Sakellarakis 1992	Sakellarakis J. A., <i>The Mycenaean Pictorial Pottery Style in the National Archaeological Museum of Athens</i> . Athens.
Schaeffer 1939	Schaeffer C. F. A., <i>Ugaritica I</i> , Paris.
Schaeffer 1949	Schaeffer C. F. A., <i>Ugaritica II</i> , Paris.
Schaeffer <i>et al.</i> 1968	Schaeffer C. F. A. <i>et al.</i> , <i>Ugaritica V</i> , Paris.
Vermeule-Karageorghis 1982	Vermeule E. - Karageorghis V., <i>Mycenaean Pictorial Vase Painting</i> , Cambridge, Massachusetts.
Ζαφειρόπουλος 1960	Ν. Ζαφειρόπουλος, "Ανασκαφεί Νάξου", <i>ΠΑΕ</i> 1960.

Πίν. 2

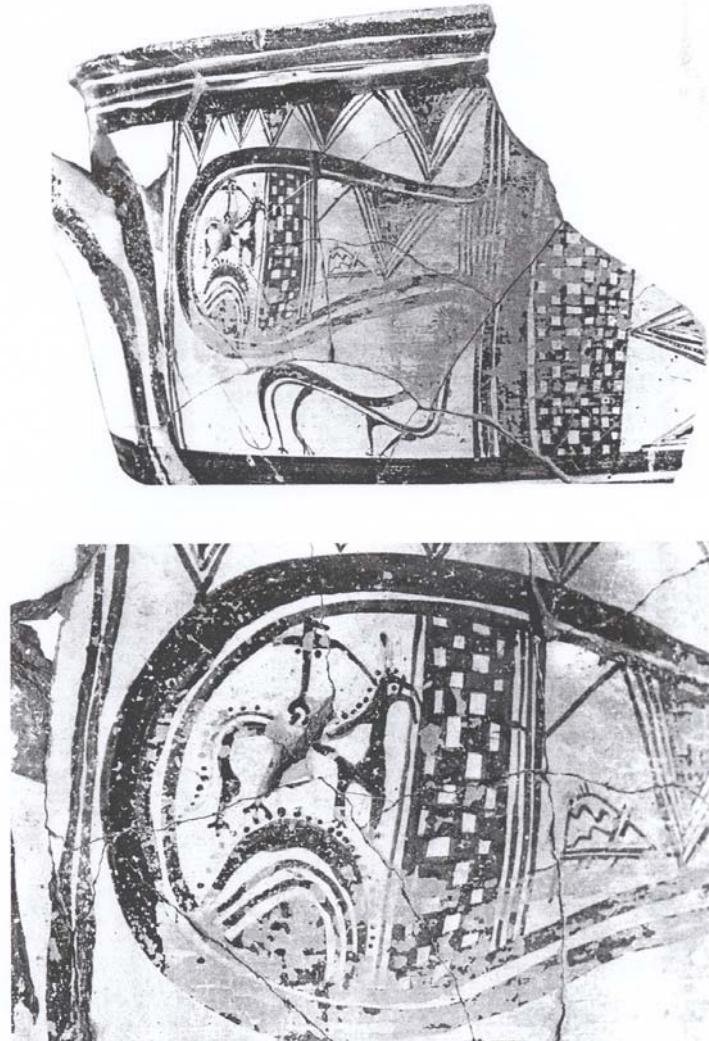

Ο κρατήρας της Γρόττας (σχέδιο: Ε. Λαμπρινού). Μουσείο Νάξου 9655 (όψη - τομή).

Πίν. 3

α - β. Ο κρατήρας της Γρόττας (ψωτογραφίες: H. Ηλιάδης), Μουσείο Νάξου 9655.

α -β. Ο κρατήρας της Γρόττας (φωτογραφίες: Η. Ηλιαδῆς). Μουσείο Νάξου 9655, (β: λεπτομέρεια).